

Μνήμων

Τόμ. 13 (1991)

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ. Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΩΝ ΠΡΟΥΧΟΝΤΩΝ: ΖΑΓΟΡΑ 1784-1822

ΣΩΚΡΑΤΗΣ Δ. ΠΕΤΜΕΖΑΣ

doi: [10.12681/mnimon.247](https://doi.org/10.12681/mnimon.247)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΕΤΜΕΖΑΣ Σ. Δ. (1991). ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ. Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΩΝ ΠΡΟΥΧΟΝΤΩΝ: ΖΑΓΟΡΑ 1784-1822. *Μνήμων*, 13, 77-102. <https://doi.org/10.12681/mnimon.247>

ΣΩΚΡΑΤΗΣ Δ. ΠΕΤΜΕΖΑΣ

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ
Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΩΝ ΠΡΟΥΧΟΝΤΩΝ:
ΖΑΓΟΡΑ 1784-1822

Οι φορολογικές λειτουργίες τῆς ἀγροτικῆς καὶ τῆς ἀστικῆς κοινότητας στὴν ὕστερη περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας εἶναι ἓνα πεδίο ὅπου, παρὰ τὴν πληθώρα τῶν ἀρχειακῶν δεδομένων καὶ τὸ πλῆθος τῶν χρήσιμων ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν, ἡ συστηματικὴ καὶ συνολικὴ θεώρηση τοῦ φαινομένου ἔχει παραμεληθεῖ καί, μόνον πρόσφατα, ἐμφανίσθηκαν εἰδικευμένες μελέτες ποὺ φιλοδοξοῦν νὰ καλύψουν τὸ κενὸ αὐτό.¹ Στόχος τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ εἶναι κατ' ἀρχὴν νὰ παρουσιάσει συνοπτικὰ τὴν ὀργάνωση τῶν κοινοτικῶν οἰκονομικῶν τῆς Ζαγορᾶς τοῦ Πηλίου, καὶ στὴ συνέχεια νὰ ἐκμαιεῖσει τὴ στρατηγικὴ ποὺ ἀκολουθοῦν οἱ προύχοντες ὥστε νὰ ἐξασφαλίσουν πρῶτον τὴν προστασία τῆς κοινότητας ἀπὸ τὸν κίνδυνο μετατροπῆς τῶν γαιῶν τῆς σὲτσιφλίκι, καὶ δεύτερον τὴν ἀναπαραγωγὴ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐδράζεται ἡ κυριαρχία τους. Στὴν περίπτωση τῆς Ζαγορᾶς, ἡ στρατηγικὴ αὐτὴ ἀποδείχθηκε ἐπιτυχῆς, σὲ ἄλλες ὅμως περιπτώσεις ἡ ὄξυνση τῶν ἐσωκοινοτικῶν ἀντιθέσεων ὀδήγησε σὲ ἀνατροπὴ τῶν κοινωνικῶν ἰσορροπιῶν. Θὰ ἐπιδιώξουμε νὰ ἀντλήσουμε τὰ παραδείγματά μας ἀπὸ τὸν ἴδιο χῶρο: τὸ Πῆλιο, ὄρεινὴ περιοχή ποὺ στὸ δεῦτερο ἡμισυ τοῦ 17^{ου} αἰῶνα γνώρισε ταχύτατη δημογραφικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἐντυπωσιακὴ εὐημερία χάρις στὴ δημιουργία καὶ ἐπέκταση πληθῶρας κυκλωμάτων διάσπαρτων βιοτεχνιῶν τῆς ὑπαίθρου.²

1. Βλ. τὴ σημαντικὴ θεωρητικὴ συμβολή: Σ. Ἀσδραχάς, «Φορολογικὲς καὶ περιοριστικὲς λειτουργίες τῶν κοινοτήτων στὴν Τουρκοκρατία», *Ἱστορικά*, 3/ἀρ. 5 (1986), 45-62· καὶ «Νησιώτικες Κοινότητες: οἱ φορολογικὲς λειτουργίες», *Ἱστορικά*, 5/ἀρ. 8 (1988), 3-36 καὶ 5/ἀρ. 9 (1988), 229-258.

2. Ἡ ἐργασία αὐτὴ στηρίζεται, ἐν μέρει, στὴ διδακτορικὴ μου διατριβὴ ποὺ φέρει τὸν τίτλο: *Recherches sur l'Economie et les Finances des villages du Pélion, région d'industries rurales, ca. 1750-1850*, E.H.E.S.S., Παρίσι: Ὀκτ. 1989, κς' + 862.

Τò φορολογικό σύστημα του Πηλίου: βακούφικα και χανελίδικα χωριά

Στò δεύτερο ήμισυ του ιη' αιώνα τὰ χωριά του Πηλίου χωρίζονταν από δημοσιονομικής απόψεως σε δύο σύνολα, τὰ βακούφικα χωριά και τὰ χανελίδικα. Τὰ πρώτα αποτελούσαν τò κύριο τμήμα του ευαγοῦς ιδρύματος (vakıf) που, σύμφωνα με μεταφράσεις ιεροδικαστικῶν αποφάσεων που σώζονται μέχρι σήμερα,³ ἴδρυσε στις ἀρχές του ιζ' αιώνα ὁ Χατζή Μουσταφά Ἄγας, «στρατιωτικός διοικητής Κωνσταντινουπόλεως».⁴ Τò ευαγές αὐτὸ ἴδρυμα περιελάμβανε 14 χωριά του Πηλίου τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του Osman Γ' ἔλαβαν τὸ προνόμιο νὰ μὴν καταβάλλουν κανένα ἔκτακτο φόρο τύπου avariz, πλὴν του φόρου που ἀποκαλεῖτο kara astar και ἀποδιδόταν κατ' ἀποκοπὴ στοῦ Ταμεῖο του Ἄγᾶ τῶν Γενιτσάρων ὑπὸ τὴν ἐπωνυμία ocaklik.⁵ Οἱ φόροι τύπου avariz ἐκτιμῶνταν, διανεμόνταν και ὑπολογίζονταν κατὰ τόπους, στὴ βάση μίας φορολογικῆς ἐνότητας, του avariz hane (ἐστία avariz), που περιέκλειε ἄγνωστο ἀριθμὸ πραγματικῶν οἰκογενειακῶν μονάδων (hane). Τὰ «κατάστιχα διανομῆς» (tevzi defterleri) κατέγραφαν ἀκριβῶς τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ avariz hane κάθε διοικητικῆς ἐνότητας. Οἱ κατὰ τόπους ἰσχυροὶ ἀγιάνηδες (ayan) και κοτσαμπάσηδες, μαζὶ με τὸν ἱεροδίκη (kadi), ἐνημέρωναν τὰ «κατάστιχα διανομῆς» και ἔλεγχαν τὴ διανομὴ τῶν ἔκτακτων φορολογικῶν εἰσφορῶν στὴν περιοχὴ τους, που συνήθως κάλυπτε τὴ διοικητικὴ περιφέρεια ἐνὸς καζᾶ. Αὐτὴ ἡ ἐπίσημη ἀρμοδιότητα ἐνίσχυσε, τὸν ιζ' και ιη' αἰώνα, τὴ θέση που κατεῖχαν σὰν ἕνα, ἐκ τῶν πραγμάτων, ἰσχυρὸ κέντρο ἀποφάσεων τῆς ἐπαρχιακῆς διοίκησης.⁶ Τὰ μὴ-βακούφικα χωριά του Πηλίου ἦταν, ἀντιθέτως, ὑπόχρεα στὴν καταβολὴ τῶν ἐκτάκτων αὐτῶν συνεισφορῶν στὴν βάση του ἀριθμοῦ τῶν avariz hane τους, ἐξοῦ και ἡ προσωνομία «χανελίδικα». Τὰ χωριά αὐτὰ ἀποκαλοῦνταν ἐπίσης «χάσια» διότι αποτελούσαν γαῖες τῶν ὁποίων τὴν ψιλὴ κυριότητα διατηροῦσε τὸ ὀθωμανικὸ δημόσιο (beyt ul-mal) ἀλλὰ ἡ κατοχὴ, και τὰ φορολογικὰ ἔσοδα που τοὺς ἀντιστοιχοῦσαν, εἶχαν παραχωρηθεῖ σε ὑψηλοὺς ἀξιωματούχους τῆς Πύλης (hass-i timarli), σε θήλεα μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας (hass-i rasmakli), ἢ ἀκόμη και στὸν ἴδιο τὸν σουλτάνο (hass-i hümayun). Στὴν περίπτωσή μας οἱ ὑπάρχουσες πληροφορίες για τὰ τέλη του ιη' και τὶς ἀρχές του ιθ' αἰώνα ἀναφέρουν συνεχῶς θήλεα μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας ὡς

3. Βλ. Γ. Κορδάτος, *Ἱστορία τῆς Ἐπαρχίας Βόλου-Ἀγιᾶς*, Ἀθήνα 1960, 233-235.

4. Πρόκειται προφανῶς για τὸν sekbanbaşı, συνεργάτη και ὑποκαταστάτη του Ἄγᾶ τῶν Γενιτσάρων και ἐπικεφαλῆς τῆς ἄμυνας τῆς Κωνσταντινουπόλεως· βλ. R. Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Παρίσι 1962, 150.

5. Βλ. Ν. Πανταζόπουλος, *Ὁ κοινοτικός βίος εἰς τὴν Θεσσαλομαγνησίαν ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967, 68.

6. Ἡ χρησιμώτερη βιβλιογραφικὴ ἀναφορὰ σχετικά: H. Inalcik, «Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700», *Archivum Ottomanicum*, 7 (1980), 283-337.

κατόχους αὐτῶν τῶν χασίων. Ἄν προσθέσουμε σὲ αὐτὸ ὅτι ὁ ἐπίτροπος (nazir) ποὺ ἔλεγχε τὴ διαχείριση τοῦ ἐφόρου (mütevelli) τοῦ εὐαγοῦς ἰδρύματος, στὴν περίπτωσή μας τοῦ διαδόχου τοῦ ἰδρυτῆ του στὴ θέση τοῦ «στρατιωτικοῦ διοικητῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως», ἐκλεγόταν μεταξύ τῶν μαύρων εὐνούχων τοῦ αὐτοκρατορικοῦ νυμφῶνος καὶ διατηροῦσε συνεπῶς ἄμεση σχέση μετὰ τὰ θήλεα μέλη τοῦ ὀθωμανικοῦ οἴκου, ἀντιλαμβανόμεστε ὅτι μέρος τῶν χανελίδικων καὶ τὸ σύνολο τῶν βακούφικων χωριῶν τοῦ Πηλίου ἐξαρτῶνταν ἄμεσα ἀπὸ τὴ διοίκηση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ νυμφῶνος.

Τὸ εὐαγὲς ἴδρυμα τοῦ Πηλίου δὲν ἦταν «τύποις ἔγκυρο» (sahih) ἀφοῦ στὰ 1801 κατὰ ἐπίσημη μαρτυρία⁷ σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ βακούφικα χωριά, τὴ Μακρυράχη, κατὰ προφανέστατη παράβαση τῆς ἐπίσημης χανεριτικῆς θεωρίας περὶ τῶν εὐαγῶν ἰδρυμάτων, τὰ φορολογικὰ ἔσοδα (rüşum) ἦταν τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἀφιερώματος ἐνῶ τὸ δικαίωμα κατοχῆς (hakk-i tesarruf) καθὼς καὶ ἡ ψιλὴ κυριότης τῆς γῆς (rakabe-i arz) ἀνῆκε σὲ θῆλυ μέλος τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας τὸ ὁποῖο κατεῖχε καὶ τὸ ἀντίστοιχο δίπλωμα κυριότητος (temlik).⁸ Τὸ εὐαγὲς αὐτὸ ἴδρυμα ἦταν λοιπὸν παρα-νόμιμο (para-legal), κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ J. Barnes⁹ καὶ προφανῶς ἡ διατήρησή του ὀφείλεται στὴν ἔνταξή του μεταξύ τῶν εὐαγῶν ἰδρυμάτων ποὺ ἔλεγχε ἡ διοίκηση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ νυμφῶνος. Ὁ βοεβόδας, ἀντικαταστάτης τοῦ ἐφόρου καὶ συνήθως μισθωτῆς τῶν φορολογικῶν ἐσόδων, διοριζόταν κατευθεῖαν ἀπὸ τὴ διοίκηση αὐτὴ καὶ ἀνῆκε στὸ σῶμα τῶν «μποσταντζήδων» Γενιτσάρων ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὰ Ἀνάκτορα. Ἡ πολιτικὴ ἐξάλλου τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων τῶν χανελίδικων χωριῶν ἀποσκοποῦσε στὴν ἄμεση σύνδεσή τους μετὰ τὴ διοίκηση αὐτὴ ποὺ βρισκόταν μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἴδιους καὶ ἐγγύτατα στὸ αὐτοκρατορικὸ κέντρο ἀποφάσεων. Τὸ βασικὸ πλεονέκτημα τοῦ φορολογικοῦ καθεστῶτος τῶν βακούφικων χωριῶν, ὅπως θὰ δοῦμε, δὲν ἔγκειτο στὸ γεγονός ὅτι οἱ «συνήθεις καὶ τακτικοὶ» φόροι ἦταν χαμηλότεροι ἀπὸ αὐτοὺς τῶν ὑπολοίπων χωριῶν, ἀλλὰ στὸ ὅτι, ἐπειδὴ δὲν ἐπιβάλλονταν «ἐκτακτοὶ» φόροι, τὸ συνολικὸ ὕψος τῶν ἐξόδων ἦταν δυνατὸν νὰ προβλεφθεῖ. Ἔτσι, στὰ 1791 οἱ Δ. Φιλιππίδης καὶ Γ. Κωνσταντᾶς

7. Βλ. Δ. Τσοποτός, «Σουλτανικὰ διατάγματα (φιρμάνια) καὶ ἱεροδικαστικὴ ἀπόφασις (ἰλά-μιον) ἀφορῶντα κτηματικὰς σχέσεις τῶν χωριῶν τοῦ Πηλίου Ζαγοράς, Μακρυράχης καὶ Ἀνηλί-ου», *Θεσσαλικά Χρονικά*, 2 (1931), 228-229.

8. Ἐφόσον ἡ μόνη ἔγκυρη (sahih), σύμφωνα μετὰ τὸν ἱερὸ νόμο (seria), παραχώρηση τῆς ἀπόλυ-της κυριότητος γῆς ποὺ ἀνήκει στὸ Δημόσιο (arz-i miriye) γίνεται μετὰ πώληση καὶ ὄχι μετὰ δωρεάν παραχώρηση ἐκ μέρους τοῦ Ἡγεμόνος, εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτῆς ἡ παραχώρηση τῆς κυριότητος στὴν Esma Hanım δὲν ἦταν ἔγκυρη (gayr-i sahih) ἀλλὰ ἔγινε ἀπλὰ ἀνεκτὴ καὶ ἡ διατήρησή της ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὴν ἀνανέωση τοῦ διπλώματος παραχώρησης ἀπὸ τὸν ἐκάστοτε διάδοχο τοῦ σουλτάνου.

9. Βλ. J. Barnes, *An Introduction to the Religious Foundations in the Ottoman Empire*, Λέυντεν 1986, 45 κ.έ.

άντιδιαστέλλουν σαφώς τὰ βακουφικά χωριά πρὸς τὰ χανελίδικα.¹⁰ Ὅπως θὰ δοῦμε, ἡ ἀντίληψη πού μεταφέρουν οἱ δύο συγγραφεῖς εἶναι ἀπόλυτα σωστή.

Τόσο τὰ βακούφικα ὅσο καὶ τὰ χανελίδικα χωριά πλήρωναν τοὺς ἴδιους περίπου κανονικοὺς καὶ συνήθεις φόρους, οἱ ὁποῖοι ἦταν ἐκφρασμένοι σὲ σταθερὸ κατ' ἔτος ποσόν, δίδονταν δηλαδή κατ' ἀποκοπή (*ber vech-i maktu*). Στούς φόρους αὐτοὺς πρέπει νὰ προσθέσουμε καὶ τὸ *kara astar*, τὸ μοναδικὸ φόρο τύπου *anariz* πού κατέβαλλαν τὰ βακουφικά καί, βεβαίως, καὶ τὰ χανελίδικα χωριά. Καὶ αὐτὸς ὅμως δίδεται κατ' ἀποκοπή τουλάχιστον στὸ δεύτερο μιᾶς τοῦ ἰη' αἰώνα. Ἡ κοινοτικὴ ἐξουσία ἦταν, κατὰ συνέπεια, σὲ θέση νὰ προβλέψει μεσοπρόθεσμα τὸ ὕψος αὐτῶν τῶν σταθερῶν καὶ ἐτήσιων «συνηθισμένων» φόρων καὶ δοσιμάτων. Μποροῦμε νὰ ἀπαριθμήσουμε τοὺς τακτικοὺς αὐτοὺς φόρους τοὺς ὁποίους ὁ Γ. Κωνσταντᾶς¹¹ διαχώρισε σὲ δύο κατηγορίες: τὰ παλαιὰ βασιλικά δοσίματα καὶ τὰ νεώτερα καταχρηστικά δοσίματα. Μεταξὺ τῶν πρώτων ἀνέφερε τὸν κεφαλικὸ φόρο, τὴ δεκάτη τῶν προϊόντων τῆς γῆς (πλὴν τοῦ οἴνου), τὸ κανίκι ἀνά οἰκία, τὰ τελωνεῖα, καὶ τὸ νόμιστρο. Μεταξὺ τῶν καταχρηστικῶν ἀναφέρει τὰ τζελεπιάτικα, τὸ δασμὸ τοῦ κρασιοῦ, τοὺς δασμοὺς τοῦ μεταξιοῦ, τὸν ἰστηρὰ καὶ τέλος ἄλλα τινὰ καταχρηστικά βάρη τὰ ὁποῖα ὠρίζοντο ἀπὸ τὴν θέλησιν τοῦ Σουλτάνου. Αὐτὰ τὰ τελευταῖα δὲν ἀνήκαν ὅλα στὴν κατηγορία τῶν συνήθων καὶ σταθερῶν φόρων καὶ δοσιμάτων. Τοὺς φόρους αὐτοὺς συναντοῦμε τόσο στὴ Ζαγορά ὅσο καὶ στὶς Μηλιές,¹² χωριά χανελίδικα. Τὴν ὁμάδα τοῦ κεφαλικοῦ φόρου (*cizye*), τῆς δεκάτης τῶν προϊόντων τῆς γῆς (*mal-i maktu*) καὶ τῶν δασμῶν τοῦ κρασιοῦ (*resm-i zacriye*) καὶ τῆς μετάξης (*bedeat-i harir*) συναντοῦμε ἐπίσης στὰ ἔτη 1803-1806 ὡς συνολικὴ φορολογικὴ ἐπιβάρυνση τῶν βακούφικων χωριῶν. Τὴν πληρωμὴ αὐτῆς τῆς ἐπιβάρυνσης στὴν Κωνσταντινούπολη ἀνέλαβε ὁ Ἐμπορικὸς Οἶκος τῶν ἀδελφῶν Φιλιππίδη καὶ τοῦ Δ. Κωνσταντάκη.¹³ Μόνον τὸ Τρίκκερι ἀπὸ τὰ

10. Γράφουν ἔτσι γιὰ τὸ σύνολο τῶν βακούφικων χωριῶν: «Τὰ δοσίματά τους εἶναι προσδιωρισμένα καὶ πολλὰ ἐλαφρά, ὡσάν ὅπου τὸ δέκατο μόνον πληρώνουν καὶ μία ποσότητα διωρισμένη χαρατσοχαρτιῶν, τὰ ὁποῖα κοντὰ ὅπου τὰ πέρνουν μετὰ τὴν τιμὴ ὅπου τὰ πέρνουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι, εἶναι καὶ ὀλίγα καὶ μόλις φτάνουν εἰς τοὺς ἄνδρας». Ἀντίθετα γιὰ τὰ χανελίδικα χωριά σημειοῦν: «Τούτων τὰ δοσίματα δὲν εἶναι διωρισμένα, ἀλλ' κρέμονται ἀπὸ τὴν φαντασία τῶν ἀκορέστων Τούρκων, οἱ ὁποῖοι τὰ ἐπιφορτίζουν κατὰ τοὺς καιροὺς καὶ τὰ θελήματά τους ὅσα θέλουν». Βλ. Δ. Φιλιππίδης καὶ Γ. Κωνσταντᾶς, *Γεωγραφία Νεωτερικῆ, Περί τῆς Ἑλλάδος*, πρώτη ἔκδοσι Βιέννη 1791, ἐπιμ. Αἰκ. Κουμαριανοῦ, Ἀθήνα 1970, 103-105.

11. Βλ. Γ. Κωνσταντᾶς, «Περιγραφή τῆς Θετταλικῆς Μαγνησίας ἢ τοῦ Πηλίου Ὀρους», στί: Β. Σκουβαρᾶ, *Ἀπὸ τὸν Λειμῶνα τῆς Παράδοσης. Πηλιορείτικα*, Ἀθήνα 1981, τ. 1, 191. Στὸ κείμενο αὐτό, πού γράφηκε στὰ 1828, περιγράφεται ἡ δημογραφικὴ, οἰκονομικὴ καὶ δημοσιονομικὴ κατάστασι τῶν 24 χωριῶν τοῦ Πηλίου λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκρηξὴ τοῦ Πολέμου τῆς Ἀνεξαρτησίας.

12. Βλ. «Ἔσοδα καὶ Ἔξοδα κοινότητος Μηλιῶν γιὰ τὸ ἔτος 1806 (κοινοτικὸς ταμίας ἦταν ὁ Α. Φιλιππίδης)»: Βιβλιοθήκη Μηλιῶν, Λυτὰ Ἐγγράφα, φάκελος Ζ', ἔγραφο ἀρ. 8 [τὴν κατάταξι τῶν ἐγγράφων σὲ φακέλους ἔκανε ὁ Β. Σκουβαρᾶς].

13. Βλ. S. Petmezas, *ὁ.π.*, 245 κ.έ.

χωριὰ τοῦ Πηλίου ἐμφάνιζε μία σχετικά διαφορετικὴ φορολογικὴ δομὴ, καθὼς μέρος τῶν ὑποχρεώσεων του πρὸς τὸν Kapudan Paşa ἀφοροῦσε στὴν ὑπηρεσία πλοίων καὶ ναυτῶν στὸν αὐτοκρατορικὸ στόλο.¹⁴

Ἐνασύσταση τῶν ἐτησίων ἀπολογισμῶν τῆς Ζαγοράς (1784-1822)

Διασώθηκε στὴ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ζαγοράς τὸ κατάστιχο τῶν ἐτησίων συγκεντρωτικῶν ἐξόδων καὶ ἐσόδων καὶ τοῦ ἐτησίου κοινοτικοῦ χρέους γιὰ τὴν περίοδο 1784-1822. Εἰδικὰ γιὰ τὸ κοινοτικὸ χρέος, ἡ καταγραφή ἀρχίζει ἀποσπασματικὰ ἀπὸ τὸ ἔτος 1754. Στὸ κατάστιχο αὐτὸ καταγραφόταν (ἀπὸ Ἰούνη σὲ Ἰούνη συνήθως) ὁ ἀπολογισμὸς χρήσης. Στὸ ἐξῆς τὸ οἰκονομικὸ ἔτος ποὺ καλύπτει δύο ἐξάμηνα ἀπὸ δύο συνεχόμενα ἡμερολογιακὰ ἔτη θὰ ἀποδίδεται μὲ τὸ ἔτος λήξης. Μιλώντας, π.χ., γιὰ τὸ οἰκονομικὸ ἔτος 1804 θὰ ἀναφερόμαστε στὴν περίοδο ἀπὸ τὴν 1η Ἰουνίου 1803 μέχρι τὴν 1η Ἰουνίου 1804. Τὸν ἀπολογισμὸ αὐτὸ ὑπέγραφαν τὸ σύνολο τῶν δημογερόντων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς κάθε χρόνο ποίχιλλε ἀπὸ 3 ἕως 23 ἄτομα. Τὴν 1η κάθε Σεπτεμβρίου καταγραφόταν κατὰ πιστωτὴ τὸ συνολικὸ ὕψος τοῦ κοινοτικοῦ χρέους. Τὸ ἀναλυτικὸ λεπτομερὲς ἡμερολόγιο ἐσόδων καὶ ἐξόδων δυστυχῶς μᾶς λείπει. Μᾶς λείπει ἀκόμη τὸ «χαρατζοντέφτερο» ὅπου καταγραφόταν, κατ' ἔτος γέννησης, ὁ ἀνδρικός πληθυσμὸς ὅπως καὶ τὸ κατάστιχο εἰσπραξῆς καὶ ἀπόδοσης τοῦ κεφαλικοῦ φόρου. Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ κοινότητα χρησιμοποιοῦσε ἀκόμη καὶ ἄλλα ἀναλυτικὰ κατάστιχα ἐκτίμησης τῆς φορολογικῆς δυναμικότητας τῶν κατοίκων τῆς, ὅπως τὸ κατάστιχο τῆς «μάνας» (ἀναλυτικὸ κατάστιχο τῶν ἀγροτικῶν ἰδιοκτησιῶν κάθε φορολογούμενου) καὶ τὰ ἐπὶ μέρους κατάστιχα τῶν γραμματέων κάθε ἐνορίας ἢ μαχαλᾶ.¹⁵ Τὸ συνοπτικὸ κατάστιχο ἐσόδων

14. Γιὰ τὶς ιδιαίτερες ὑποχρεώσεις τῶν νησιῶν πρὸς τὸ Ταμεῖο τοῦ Kapudan Paşa, βλ. Β. Σφυρόερας, *Τὰ Ἑλληνικὰ Πληρώματα τοῦ Τουρκικοῦ Στόλου*, Ἀθήνα 1968.

15. Τὸ συνοπτικὸ κατάστιχο τοῦ Ταμείου τῆς Ζαγοράς δὲν εἶχε, μέχρι τὸ 1979, ἐνταχθεῖ στὸν κατάλογο τῆς Βιβλιοθήκης Ζαγοράς. Ὁ βιβλιοθηκᾶριος Ζαγοράς κ. Γ. Ἀγιοπετρίτης εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ τὸ ὑποδείξη. Χάρη στὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων καὶ τοῦ καθ. κ. Γ. Πλουμίδη ἐγίνε ἡ μικροφωτογράφηση τῶν μέχρι τότε ἀνέκδοτων ἀρχείων οἰκονομικῆς φύσης τῶν βιβλιοθηκῶν Ζαγοράς καὶ Μηλιῶν. Τὰ μικροφίλμς βρῖσκονται κατατεθειμένα στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου. Ἀργότερα, τὸ Παλαιογραφικὸ Ἴδρυμα τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας ποὺ διευθύνει ὁ κ. Α. Τσελίκας προέβη σὲ μικροφωτογράφηση τοῦ ἴδιου ὕλικου. Διασώζονται ἀνέκδοτες δύο μάνες γιὰ τὴ Ζαγορὰ καὶ μία γιὰ τὴς Μηλιές. Ἡ πρώτη μάνα τῆς Ζαγοράς εἶναι τοῦ ἔτους 1836 καὶ εἶχε ἐντοπιστεῖ ἀπὸ τὸν Κ. Ι. Δουβουινιώτη [«Κατάλογος τῶν Κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης Ζαγοράς», *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 12 (1915), 456-473· 13 (1916), 109-119, 243-251, 340-349· καὶ 14 (1917-1920), 79-92] ἐνῶ ἡ δευτέρα εἶναι ἀχρονολόγητη ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀνήκει στὸ ἔτος 1854. Τὴ δευτέρα αὐτὴ μάνα μοῦ ὑπέδειξε, τὸ 1983, ὁ κ. Α. Τσελίκας, ὁ ὁποῖος καὶ τὴ μικροφωτογράφησε γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ε.Τ.Ε. Ἡ μάνα τῶν Μηλιῶν δὲν ἔχει καταγραφεῖ καὶ εἶναι τοῦ ἔτους 1837. Θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω καὶ δημόσια τοὺς κκ. καθ. Γ. Πλουμίδη, Α. Τσελίκα καὶ Γ. Ἀγιοπετρίτη γιὰ τὴν εὐγενική τους συνδρομή.

καί ἐξόδων, καθὼς καὶ ἡ καταγραφή τῶν πιστωτῶν, τῆς κοινότητος τῆς Ζαγοροῦς γιὰ τὰ ἔτη 1784-1822 μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐπαληθεύσουμε τὶς παρατηρήσεις τῶν Δημητριάδων καὶ νὰ ἀναλύσουμε τὴ διαχειριστικὴ στρατηγικὴ τῶν δημογερόντων τῆς Ζαγοροῦς.¹⁶ Ἀξίζει νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι ἡ, χαρακτηριζόμενη ὡς «ἀριστοκρατικὴ», κοινοτικὴ διοίκηση τῆς Ζαγοροῦς (σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὶς Μηλιῆς ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ ὀχλοκρατικὴ δημοκρατία καὶ βασιλεύεε μεταξύ τῶν μελῶν τῆς κοινότητος ἡ «διχόνοια») θεωρεῖτο, πρὶν ἀπὸ τὸν Πόλεμο τῆς Ἀνεξαρτησίας, ἡ ἀποτελεσματικότερη καὶ αὐτὴ ποὺ ἀπολάμβανε τὴν εὐρύτερη λαϊκὴ ἀποδοχὴ μεταξύ ὄλων τῶν χωριῶν τοῦ Πηλίου.¹⁷

Ἡ κοινότητα τῆς Ζαγοροῦς ἦταν συλλογικὰ ὑπεύθυνη ἀπέναντι στὸ ὀθωμανικὸ δημόσιο γιὰ τὴν πληρωμὴ τῶν ἀπαιτουμένων φόρων καὶ δοσιμάτων. Ἡ πηγὴ τῶν ἐσόδων τῆς δὲν ἐνδιέφερε τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία. Ἡ κοινοτικὴ ἐξουσία ἦταν λοιπὸν ἐλεύθερη νὰ ἐπιλέξει τὴ μορφή μὲ τὴν ὁποία θὰ συγκέντρωνε τὰ ἀπαραίτητα ποσά. Ὡς ἐκ τούτου, τὰ ἔσοδα τῆς κοινότητος οὐδεμία σχέση εἶχαν μὲ τὸ ἐπίσημο φορολογικὸ σύστημα τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας, ὅπως αὐτὸ παρουσιάζεται στους διάφορους Κανοναμέδες ποὺ διασώθηκαν γιὰ τὸν 15^ο καὶ 17^ο αἰῶνα. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ κάθε κοινότητα ἤθελε νὰ πρωτοτυπήσει. Ἀντίθετα, ἡ κοινότητα, ὅπως καὶ συνολικώτερα ἡ ὀθωμανικὴ κοινωνία, ἦταν ἓνα βαθύτατα συντηρητικὸ σῶμα ποὺ ζητοῦσε νὰ ἀποφύγει τοὺς «νεωτερισμοὺς» σὲ ὅποιοδήποτε τομέα.¹⁸

Ὁ μόνος φόρος τὸν ὁποῖο εἰσέπραττε καὶ ἀπέδιδε μὲ τὴν ἴδια περίπου μορφή ἡ κοινότητα τῆς Ζαγοροῦς ἦταν ὁ κεφαλικὸς (cizye, χαράτσι), ἐπειδὴ ὁ φόρος αὐτὸς ἐπιβαλλόταν ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν μὴ-μουσουλμάνων ἐνήλικων ἀρρένων κατοίκων τῶν κοινοτήτων. Κατὰ συνέπεια, στὴ Ζαγορὰ ἀποδιδόταν ἀπὸ κάθε ὑπόχρεο καταβολῆς, ἀνάλογα μὲ εἰδικὸ κατάστιχο ποὺ ἀποκαλεῖτο «χαρατζοντέφερο» καὶ τὸ ὁποῖο ἐνημέρωναν τακτικὰ, τουλάχιστον μέχρι τὸ 1840¹⁹. Διατηροῦσαν, ὅπως εἶπαμε, εἰδικὸ κατάστιχο εἰσπραξῆς καὶ ἀπόδοσης τοῦ κεφαλικοῦ φόρου. Στους πρώτους ἀπολογισμοὺς ποὺ διαθέτουμε, τόσο τὸ ποσὸ ποὺ ἀποδιδόταν, ὅσο καὶ αὐτὸ ποὺ εἰσπράττετο, ἐντασσόταν στὰ ἐτήσια ἔξοδα καὶ τὰ ἔσοδα ἀντίστοιχα. Ἀναφέρονται ἀκόμη οἱ ὀφειλῆς τῶν κατοίκων ἀπὸ καθυστέρηση πληρωμῆς τοῦ κεφαλικοῦ ὅπως καὶ οἱ καθυστερημένες ἐξοφλήσεις ποὺ ὀνομάζονται «μπακιγιέδες τῶν χαρατζιῶν» (bakiye = ὑπόλοιπο, χρεωστικὸ ὑπόλοιπο). Μεταξὺ τῆς κατ' ἔτος εἰσπραξῆς καὶ τῆς ἀπόδο-

16. Βλ. Δ. Φιλίπιδης καὶ Γ. Κωνσταντᾶς, *δ.π.*, 120: «ἄνθρωποι πρακτικοί, καὶ ξεύρουν νὰ διοικοῦν τὴ χώρα τους καλλίτερα ἀπὸ μερικὰ ἄλλα χωριά. Ἡ διοίκησί τους ἐγγίζει περισσότερο εἰς τὴν ἀριστοκρατία παρὰ εἰς τὴν δημοκρατία».

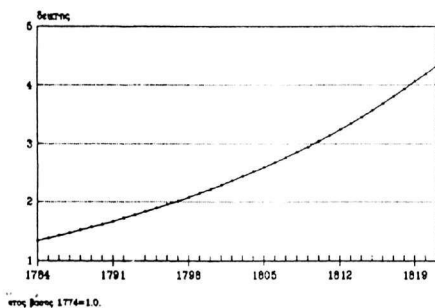
17. Βλ. Α. Φιλίπιδης, *Γεωγραφία Μερικῆ* [συντάχθηκε στὰ 1815], ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Θ. Κ. Σπεράνσα στὰ *Περὶσωθέντα Ἔργα τοῦ Ἀργύρου Φιλίπιδου*, Ἀθήνα 1978, 191.

18. Σ. Ἀσδραχάς, *Ζητήματα Ἱστορίας*, Ἀθήνα 1983, 247.

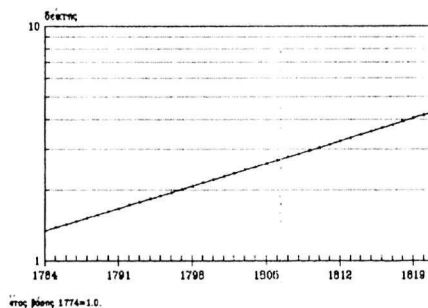
19. Βλ. Α. Κωνσταντινίδης, *Ζαγοριανὰ Σύμμεικτα*, Ἀθήνα 1960, 15.

σης τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἐκ μέρους τῆς κοινότητος, διαμορφωνόταν ἕνα θετικό ἢ ἀρνητικό ἀποτέλεσμα (ἢ σάλδος = solde) ποῦ μεταφερόταν σάν «κέρδος» ἢ «ζημία» χρήσης στὰ ἐτήσια ἔσοδα καὶ ἔξοδα. Μετὰ τὸ 1793, στοὺς ἐτήσιους ἀπολογισμοὺς ποῦ διασώθηκαν, συμπεριλαμβανόταν μόνον τὸ θετικό ἢ ἀρνητικό αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ὑποχρεωθήκαμε ἔτσι νὰ διογκώσουμε τὸ συνολικό ὕψος τῶν μετὰ τὸ 1793 ἐτησίων ἀπολογισμῶν, μὲ ἕνα ποσοστὸ τοῦ ὕψους 19% τοῦ ἀναγραφόμενου συνολικοῦ ποσοῦ, γιὰ νὰ ἐκτιμήσουμε τὸ πιθανὸ ὕψος τοῦ ἐτήσιου ἀπολογισμοῦ.²⁰

Ὑποτίμηση τοῦ πιάστρου.
σὲ σχέση μὲ τὸ χρυσὸ δοκάτο, 1784-1821.

Ταχύτης ὑποτίμησης τοῦ πιάστρου
σὲ σχέση μὲ τὸ χρυσὸ δοκάτο.

Σχῆμα 1: Ἡ ὑποτίμηση τοῦ τουρκικοῦ πιάστρου

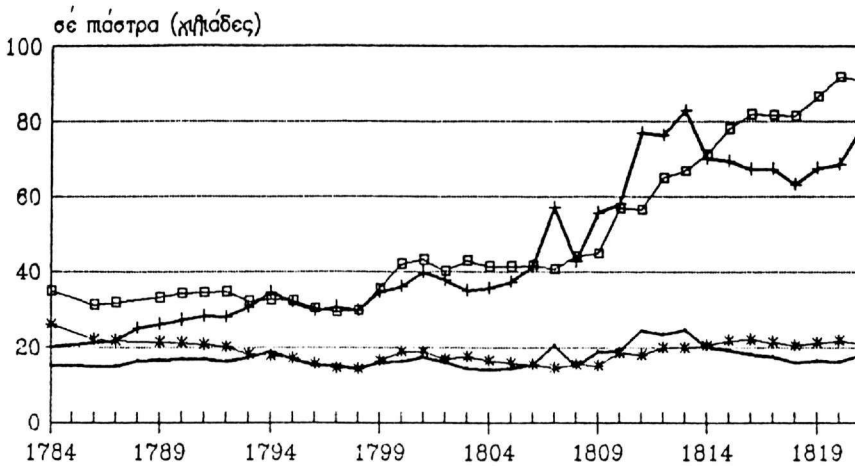
Πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι τὸ διάστημα 1784-1821 ἐντάσσεται σὲ μία περίοδο ταχείας ὑποτίμησης τῆς ἀξίας τοῦ τουρκικοῦ νομίσματος (βλ. σχῆμα ἀρ. 1). Ὁ ἐκτιμηθεὶς δείκτης, ποῦ τὴν περίοδο 1754-1774 (ὅταν παρατηρεῖται σταθερότητα στὴ σχέση ὀθωμανικοῦ πιάστρου καὶ βενετικοῦ τσεκινιοῦ) ὀρίστηκε ἴσος πρὸς 100, ἀνῆλθε σὲ 133 τὸ 1784, σὲ 177 στὰ 1793, σὲ 235 στὰ 1802, σὲ 314 στὰ 1811 καὶ σὲ 432 στὰ 1821.²¹ Οἱ «ταρίφες», δηλαδή τὸ ἐτήσια σταθερὸ κατ'

20. Στὸ ἐκτιμώμενο αὐτὸ ὕψος τοῦ ἀπολογισμοῦ ὁ κεφαλικὸς φόρος ἀποτελεῖ τὸ 16% τοῦ συνόλου, ὅσο δηλαδή ἦταν περίπου τὸ ποσοστὸ του κατὰ τὰ ἔτη 1783-1793.

21. Ἡ ὑποτίμηση αὐτὴ ἀκολουθεῖ κυριολεκτικὰ «ἐκθετικό» ρυθμὸ, δηλαδή τὸ ποσοστὸ ὑποτίμησης αὐξάνεται μὲ σταθερὸ ρυθμὸ. Πράγματι, μεταξὺ τοῦ 1774 ὅταν τελειώνει μία περίοδος 20 χρόνων σχετικῆς σταθερότητας καὶ τοῦ 1832, ἡ ἀξία τοῦ τουρκικοῦ πιάστρου, ποῦ ἀποτελεῖ τὴ λογιστικὴ μονάδα στὴν ὁποία διατηροῦνται οἱ ἀπολογισμοὶ χρήσης τῆς κοινότητος, ἐκφρασμένη σὲ βενετικὰ τσεκίνα ἢ ὀλλανδικὰ δοκάτα, χρυσὰ νομίσματα σταθεροῦ βάρους καὶ περιεκτικότητας, μειώνεται μὲ αὐξανόμενο ρυθμὸ. Ἡ ἐπιτάχυνση αὐτῆς τῆς πτωτικῆς τάσης εἶναι σταθερὴ καὶ τὴν ὑπολογίσαμε ἴση πρὸς 3% κατ' ἔτος. Αὐτὸς ὁ δείκτης ὑποτίμησης χρησιμοποιήθηκε γιὰ νὰ «ἀποπληθωρῶσουμε» τὶς τρέχουσες τιμές καὶ νὰ τὶς ἐκφράσουμε σὲ πιάστρα τῆς περιόδου βάσης [1754-1774]. Βλ. σχετικὰ, S. Petmezaz, ὁ.π., 773 κ.έ.

ἀποκοπή ποσὸ τῶν τακτικῶν φόρων, ἦταν μεσοπρόθεσμα σταθερὸς καὶ ἐκφράζονταν σὲ πιάστρα. Λαμβανομένης δηλαδή ὑπ' ὄψιν τῆς ταχύτατης ὑποτίμησης τοῦ πιάστρου, οἱ «ταρίφες» αὐτὲς ἐκφρασμένες σὲ «ἀποπληθωρισμένα» πιάστρα τῆς περιόδου 1754-1774 μειώνονταν μὲ αὐξανόμενο ρυθμὸ. Ἀντίθετα, τὰ ἔσοδα ἀπὸ τὴ φορολογία τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς καὶ γενικώτερα τὰ εἰσοδήματα τῆς Ζαγοράς, μίας ἔντονα ἐκχρηματισμένης κοινότητος μικροϊδιοκτητῶν, βιοτεχνῶν καὶ ἐμπόρων, στενά δεμένης μὲ τὶς μεγάλες διαπεριφερειακὲς ἀγορὰς τῆς Αὐτοκρατορίας, δὲν ὑπέστησαν τὴν ἴδια συμπίεση ἀπὸ τὴν πτώση τῆς τιμῆς τοῦ πιάστρου. Δημιουργήθηκε, κατὰ συνέπεια, μία εὐνοϊκὴ γιὰ τὴν κοινότητα συγκυρία, καθὼς ἡ ἐσωτερικὴ ἀξία τῶν ὀνομαστικῶν σταθερῶν ὑποχρεώσεων τῆς μειωνόταν ταχύτατα, ἐνῶ τὰ ἔσοδά της παρέμεναν σταθερά. Ἀκόμα καὶ τὸ κοινοτικὸ χρέος ποὺ ἦταν ἐκφρασμένο σὲ πιάστρα, παρότι διωγκοῦτο σὲ τρέχουσες τιμές, γνώρισε στὴν πραγματικότητά, ἂν ὑπολογισθῇ σὲ «ἀποπληθωρισμένα» πιάστρα, μικρότερη αὐξηση, ἢ ἀκόμα καὶ μείωση.

Ὑψος ἀπολογισμοῦ καὶ χρέους

Σχῆμα 2: Τὸ Ὑψος τοῦ κοινοτικοῦ ἀπολογισμοῦ καὶ χρέους σὲ σταθερὸς καὶ τρέχουσες τιμές

Εἶναι ἐξ ἄλλου χαρακτηριστικὸ ὅτι σὲ ἀποπληθωρισμένες τιμές τὸ συνολικὸ ὕψος τοῦ ἐτήσιου κοινοτικοῦ ἀπολογισμοῦ ἐμφανίζει μίαν ἐλαφρὰ τάση γιὰ ἄνοδο καὶ μάλιστα ἡ κίνησή του παρουσιάζει μίαν κυκλικὴ συμπεριφορὰ (βλ. σχῆμα ἀρ. 2). Τὴν κυκλικὴ αὐτὴ συμπεριφορὰ, μέσα σὲ σταθερὸ ἐλάχιστο καὶ μέγιστο, σημειώνουν καὶ τὰ κοινοτικὰ ἔσοδα ποὺ στηρίζονταν κυρίως στὴ φορολόγηση τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς. Στὴ συνέχεια, θὰ ἐξετάσουμε τὰ κοινοτικὰ ἔσοδα καὶ ἔξοδα, ταξινομημένα κατὰ κατηγορία καὶ θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἐκμαιεύσουμε τὴ στρατηγικὴ διαχείριση τῶν ὑπευθύνων κοινοτικῶν ἀρχόντων.

Οἱ τιμές στὶς ὁποῖες θὰ ἀναφερθοῦμε στὴ συνέχεια εἶναι ὅλες ἐκφρασμένες σὲ «ἀποπληθωρισμένα» πιάστρα, ἔτους βάσης 1774.

Οἱ κατηγορίες τῶν ἐξόδων

Ταξινομήσαμε τὰ ἐξοδα σὲ ἕξι κατηγορίες: οἱ δύο πρῶτες ἀποτελοῦνται ἀπὸ τοὺς σταθεροὺς ἐτήσιους φόρους καὶ ἀπὸ τὰ παρόμοια φύσης δασίματα, συνήθως ἐκφρασμένα σὲ σταθερὰ κατ' ἀποκοπὴ ποσά. Τὰ ἕκτακτα δασίματα καὶ συνεισφορές, τῶν ὁποίων τὸ ὕψος εἶναι ἀπρόβλεπτο, ἀποτελοῦν τὴν τρίτη κατηγορία. Ἀκολουθοῦν τὰ καθαρῶς τοπικὰ ἐξοδα τῆς κοινότητας, διοικητικὰ καὶ ἄλλα, ὅπου συμπεριλαμβάνονται καὶ τὰ διάφορα ἐκκλησιαστικὰ δασίματα. Τὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ κοινοτικοῦ χρέους, ὅπου συμποσοῦνται οἱ καταβαλλόμενοι τόκοι καὶ τὰ ποσὰ ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν ἀποπληρωμὴ του, καλύπτει ἡ πέμπτη κατηγορία, στὴν ὁποία περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἀπόδοση τοῦ πιθανοῦ ἐλλείμματος τῆς προηγούμενης χρήσης ποὺ παροδικὰ πληρώνει συνήθως ὁ ταμίας («σακκούλα») τῆς κοινότητας. Τέλος τὰ καθυστερημένα, ἀπὸ προηγούμενες χρήσεις, ἔσοδα καὶ τὸ πιθανὸ θετικὸ πλεόνασμα ἀποτελοῦν τὴν τελευταία κατηγορία.

Ἀξίζει νὰ ἐπιμείνουμε στοὺς τακτικὸς φόρους ποὺ πληρώνει ἡ κοινότητα τῆς Ζαγοράς. Αὐτοὶ οἱ φόροι ποὺ ἀποτελοῦν καὶ τὴν πρώτη κατηγορία ἐξόδων εἶναι:

- * ὁ κεφαλικὸς φόρος (cizye), ὁ μοναδικὸς τακτικὸς φόρος ὁ ὁποῖος δὲν ἀποδιδόταν κατ' ἀποκοπὴ, ἀλλὰ ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων. Τὸ φόρο αὐτὸ προσποριζόταν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη καὶ εἰσέπραττε τὸ «Γραφεῖο Λογιστηρίου τοῦ Κεφαλικοῦ Φόρου» (cizye muhasebesi) ποὺ ἀνῆκε στὸ «Κεντρικὸ Δημόσιο Θησαυροφυλάκιο».²²
- * ὁ mal-i maktu, κατ' ἀποκοπὴ φόρος ποὺ ἔκφραζε τὴν ἀπόδοση τῶν δεκατιῶν τῶν προϊόντων τῆς γῆς (πλὴν τοῦ οἴνου). Θεωρητικά, ἡ ἐκτίμησή του γινόταν ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν «ἐστιῶν anariz» κάθε κοινότητας καὶ τῆς διανομῆς, εἰσπραξῆς, καὶ ἀπόδοσής του ἔλεγχαν οἱ τοπικὲς ἐξουσίες. Συχνά, οἱ φοροληπτικὲς ἐνότητες (mukata) τοῦ φόρου αὐτοῦ ἐκμισθώνονταν ἰσοβίως (malikane) σὲ ἰσχυροὺς τῆς Αὐτοκρατορίας.²³ Σὲ ἰσόβια ἐκμίσθωση δίδονταν καὶ οἱ φοροληπτικὲς ἐνότητες τοῦ mal-i maktu στὶς ὁποῖες ἀνῆκαν τὰ διάφορα χωριὰ τοῦ Πηλίου (Μηλιές, Ζαγορὰ πρὶν τὸ 1800, Τρίκερι καὶ τὸ σύνολο τῶν βακούφικων χωριῶν). Μεταξὺ τοῦ 1800 καὶ τοῦ 1808 φαίνεται ὅτι, γιὰ τὴν περίπτωσή τῆς Ζαγοράς, ὁ τρόπος ἀνάθεσης τῆς εἰσπραξῆς τοῦ φόρου μεταβλήθηκε σὲ βραχύχρονη ἐκμίσθωση (iltizam) καὶ τὸ δικαίωμα εἰσπραξῆς τοῦ φόρου ὑπενεικιάσθη ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν κοινότητα. Μετὰ τὸ 1808 τὸν mukata ἐνοικιάζει ὁ Βελὴ Πασάς, υἱὸς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ Τεπελενλῆ, σαντζάκμπεης τῆς Θεσσαλίας καί,

22. Βλ. H. Inalcik, «Djizya», *E.I²*, τ. 2, 559-567 καὶ A. Tabakoğlu, *Gerileme dönemine girenken Osmanlı Maliyesi* [Ἡ Οἰκονομικὴ Ὑπηρεσία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κατὰ τὴ μετάβαση πρὸς τὴν περίοδο τῆς καθυστέρησης (1680-1750)], Ἰσταμπούλ 1985, 83 καὶ 136 κ.έ.

23. H. Inalcik, «Military and Fiscal...», 334.

για ένα διάστημα, και του Μωριᾶ. Κατά την περίοδο αυτή, τὸ κατ' ἀποκοπή ὕψος τοῦ φόρου αὐξήθηκε, ἐνῶ παράλληλα τὰ ἔξοδα εἰσπραξῆς πού τὸν συνόδευαν διογκώνονταν. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ θὰ παρατηρηθεῖ καὶ με ἄλλους σταθεροὺς φόρους τοὺς ὁποῖους τὴν περίοδο αὐτὴ προσπορίζονταν ὁ Βελὴ Πασάς.

Οἱ ὑπόλοιποι φόροι τοὺς ὁποίους ἀνέφερε σὰν παλαιὰ βασιλικά δοσίματα ὁ Γρ. Κωνσταντᾶς, δηλαδή τὸ «κανίκι» ἀνά ἐστία, τὸ «νόμιστρο» καὶ οἱ τελωνειακοὶ δασμοὶ δὲν ἐμφανίζονταν οὔτε στὰ κατάστιχα τῆς Ζαγοράς (1784-1821) οὔτε στὰ ἔξοδα τῶν Μηλιῶν τοῦ 1806. Πιθανὸν οἱ τελωνειακοὶ δασμοὶ νὰ εἰσπράττονταν κατευθεῖαν στοὺς λιμένες ἐξαγωγῆς χωρὶς τὴ διαμεσολάβηση τοῦ κοινοτικοῦ δημοσιονομικοῦ κυκλώματος.

Ἀντίθετα, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19^{ου} αἰώνα, ἐμφανίσθηκαν νέοι πρόσθετοι τακτικοὶ φόροι, αὐτοὶ πού ὁ Γρ. Κωνσταντᾶς ἀποκάλεσε νεώτερα καταχρηστικὰ δοσίματα ὅπως:

- * τὸ *celer-i kesan* (τζελεπιάτικα), φόρος ἐπὶ τῶν προβάτων²⁴ πού ἦταν ἀμελητέος στὸ Πήλιο, ὅπου ἡ κτηνοτροφία ἦταν περιθωριακὴ καὶ ἐγκαταλελειμμένη. Στὴ Ζαγορὰ ἐμφανίστηκε μία μόνο φορὰ (1808) πρὶν τὸ 1819. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὸν ἐντάξαμε στὴν κατηγορία τῶν ἔκτακτων συνεισφορῶν. Ἀπὸ τὸ 1819-20, ὁ λογαριασμός εἰσπραξῆς καὶ πληρωμῆς τοῦ φόρου αὐτοῦ διατηρεῖτο σὲ χωριστὸ κατάστιχο καὶ τὸ καθαρὸ ὑπόλοιπο, πάντα θετικὸ στὰ χρόνια αὐτά, μεταφερόταν στὰ ἔσοδα.
- * ὁ δασμὸς ἐπὶ τοῦ οἴνου καὶ τῆς ρακῆς, τὸ *resm-i zacriye* (κρασονόμι ἢ κρασιάτικα) ἐπιβλήθηκε στὰ 1793, καὶ προοριζόταν γιὰ τὴ χρηματοδότηση τῶν στρατιωτικῶν μεταρρυθμίσεων πού ἐπιχείρησε ὁ Σελίμ Γ'. Τὸν διαχειριζόταν τὸ νεοϊδρυθὲν «Θησαυροφυλάκιο τοῦ Νέου Στρατεύματος» (*irade-i cedid*) πού ἐμελλε νὰ χρηματοδοτήσῃ τὸν ἐκσυγχρονισμό τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ.²⁵ Στὴν περίπτωση τῆς Ζαγοράς ἀλλὰ καὶ τῶν βακούφικων χωριῶν τοῦ Πηλίου, τὸ «κρασονόμι» ἀποδιδόταν κατ' ἀποκοπή.
- * ὁ δασμὸς τοῦ μεταξιοῦ ἀποκαλέσθηκε καὶ «μπεντέλι» (*bedel* = ἀντισταθμιστικὸ δόσιμο) τοῦ μεταξιοῦ (ἢ «μεταξιάτικα») καὶ ἦταν προφανῶς ταυτόσημος πρὸς τὸ «μπεντεᾶτι τοῦ μεταξιοῦ» (*bedeat* = νεωτερικὸς [φόρος]) πού ἐπιβλήθηκε ἀπὸ τὸ 1806 μεταξύ τῶν τακτικῶν φόρων πού ἐπιβάρυναν τὰ βακούφικα χωριά. Ἀποτελοῦσε ἀσφαλῶς τὸ τοπικὸ ἀντίστοιχο τοῦ φόρου ἐπὶ τῆς μετᾶξης (*resm-i mizan-i harir* = «γιὰ τὴ ζύγιση τῆς μετᾶξης [πού ἐμπορευματοποιεῖται]») ὁ ὁποῖος, ἀπὸ τὸ 1806 καί, στὰ πλαίσια τῆς χρηματοδότησης τῶν στρατιωτικῶν μεταρρυθμίσεων, γενικεύθηκε καὶ ἐπιβλήθηκε πρὸς ὄφελος τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου. Ὁ φόρος

24. Βλ. B. Cvetkova, «Le service de Celep dans le ravitaillement en bétail dans l'Empire ottoman (XVe-XVIIIe ss.)», *Études Historiques*, 3 (1966), 145-172. A. Tabakoğlu, *δ.π.*, 165-168.

25. Ὁ φόρος ἀνέρχεται σὲ δύο παράδες ἀνά ὄκα γιὰ τὸ ἐμπορευματοποιούμενο κρασί καὶ σὲ τέσσερες γιὰ τὴ ρακὴ. Βλ. Reyf İngiliz Mahmud Effendi, *Tableau des nouveaux règlements de l'Empire ottoman*, Κωνσταντινούπολη 1798, 13-14· καὶ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)* [Ἡ περίοδος κρίσης καὶ ἀλλαγῶν στὰ ὀθωμανικὰ Δημόσια Οἰκονομικὰ (Δημοσιονομικὴ Ἱστορία ἀπὸ τὸν 18^ο αἰώνα μέχρι τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ Τανζιμάτ)], Ἰστανμποῦλ 1986, 183 κ.έ.

αὐτὸς ἦταν γνωστός, καὶ ἀποτελοῦσε ἤδη πηγή ἐσόδων τοῦ ὀθωμανικοῦ δημοσιονομικοῦ συστήματος, πρὶν τὸ 1806, ὅταν μεταφέρθηκε ὑπὸ τῆ νεοϊδρυμένη διεύθυνση. Παρόλα αὐτά, δὲν ἐμφανίζεται στὰ κατάστιχά μας πρὶν τὸ ἔτος αὐτὸ (1806). Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑποθέσουμε εἴτε ὅτι αὐτὸς ὁ φόρος δὲν ἐπιβαλλόταν παλαιότερα στὴ Ζαγορά, εἴτε ὅτι εἰσπράττετο ἄμεσα σὰν δασμὸς τελωνείου²⁶ καὶ δὲν ὑπε τερχόταν στὰ κατάστιχά της. Τὸ 1806, γιὰ πρώτη φορά, ἐμφανίζεται στὰ κατάστιχα τόσο τῆς Ζαγοράς ὅσο καὶ τῶν φόρων ποὺ ἀποδίδαν τὰ 14 βακούφικα χωριά. Φαίνεται ὅμως, ὅπως πιστεῖται ὁ Yavuz Cezar, ὅτι γρήγορα ὁ φόρος αὐτὸς διέφυγε ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ Ταμεῖου τοῦ Στόλου καὶ ἐκμισθώθηκε καὶ πάλι σὲ ἰδιῶτες, ἐνῶ ἀργότερα ἡ ἐκμισθωσὴ του ἀνατέθηκε «ἀπ' εὐθείας καὶ χωρὶς δημοπρασία» (der uhde) στοὺς διοικητὲς τῶν μεγάλων ἐπαρχιακῶν διοικήσεων ἢ στοὺς ἀντικαταστάτες τους (αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι ἀνῆκαν βεβαίως στοὺς ἀγιάννηδες) καὶ μεταξὺ αὐτῶν, γιὰ τὴ Θεσσαλία —καὶ τὴ Ζαγορά—, στὸ σαντζάκμπεη Βελή Πασᾶ.²⁷

Δύο ἕκτακτοι φόροι ἔχουν μετατραπῆ σὲ ἐτήσιους καὶ τοὺς ἐντάσσουμε μεταξὺ τῶν «τακτικῶν» φόρων:

- * τὸ kara astar (ἢ ἀστάρι),²⁸ φόρος κατ' ἀποκοπὴ ποὺ εἰσέπραττε, ὅπως εἶδαμε, τὸ Ταμεῖο τοῦ Ἄγᾶ τῶν Γενιτσάρων, τόσο ἀπὸ τὰ χανελίδικα ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ βακούφικα χωριά. Πιθανὸν ἀρχικὰ νὰ σχετιζόταν μὲ τὴν τροφοδοσίαν τῶν γενιτσάρων καὶ τῶν τυφειοφόρων (levendi) τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου μὲ μεταξωτοὺς σκούφους,²⁹ ἀποτελώντας μίαν ἕκτακτη σὲ εἶδος ὑποχρέωση ποὺ ἀργότερα μετατράπηκε σὲ τακτικὸ χρηματικὸ φόρο. Στὴ Ζαγορά τὴ συναντᾶμε ἤδη τὸ 1754. Τὸ κατ' ἀποκοπὴ ποσὸ παρέμεινε ἀμετάβλητο ἀπὸ τὸ 1754 καὶ μέχρι τὸ 1821.
- * εἶναι ἀκόμη ἡ συνεισφορὰ τοῦ ἰστηρά (istira = «ἀγορά», ἢ mubayaa). Πρόκειται γιὰ φόρο ἕκτακτο ποὺ ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν avariz. Κάθε φορολογούμενη κοινότητα ὀφείλει νὰ πωλήσῃ στὸ Δημόσιο σὲ καθορισμένη, ἰδιαίτερα χαμηλὴ, τιμὴ ὀρισμένη ποσότητα δημητριακῶν ἢ νὰ ἀποδώσῃ τὸ ἀντίστοιχο χρηματικὸ ἀντίσηκωμα. Τὸ προϊόν τοῦ φόρου αὐτοῦ διατίθετο γιὰ τὴν τροφοδοσίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ τοῦ στρατοῦ.³⁰ Στὴν περίπτωσιν τῆς Ζαγοράς, ὁ φόρος αὐτὸς ἐπιβαλλόταν ἕκτακτα

26. Αὐτὸ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὁ J. J. Bjornstahl [*Τὸ ὀδοιπορικὸ τῆς Θεσσαλίας (1779)*, Θεσσαλονίκη 1979, 61-62] ὁ ὁποῖος ἀναφερόμενος στοὺς συνήθεις τελωνειακοὺς δασμούς, κάνει λόγο γιὰ τὸ δόσιμο τοῦ «μιζανιχαρίρ» ποὺ ἀνέρχεται σὲ 6 παράδες γιὰ κάθε ὀκτὰ μεταξιοῦ.

27. Βλ. Yavuz Cezar, *ὁ.π.*, 216-224.

28. Ἄσταρι σημαίνει ἐπένδυση, *doublure, toile grossière qui sert de doublure* [Th. J. Zenker, *Türkisch-Arabisch-Persisheshes Handwörterbuch*, (1η ἔκδ. Λειψία 1866) Χίλντεσχεϊμ 1979, τ. 1, 36 καὶ N. Παπαδόπουλος, *Κερδῶος Ἐρμῆς*, Βενετία 1815, τ. 1, 83] καὶ γενικὰ κάθε ὕφασμα [J. W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, (1η ἔκδ. Κωνσταντινουπόλη 1890) Βηρυττὸς 1974, 87].

29. Βλ. B. Σφυρόρεας, *ὁ.π.*, 97-99.

30. Βλ. F. Beaujour, *Tableau du Commerce de la Grèce*, (1η ἔκδ. Παρίσι 1800) Ἀθήνα 1975, 76-85. N. Svoronos, *Le Commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Παρίσι 1957, 45-52. B. Mc Gowan, *The Economic Life of Ottoman Europe*, Καίμπριτζ 1981, 105 κ.έ. Ἡ συλλογὴ δημητριακῶν μὲσω τοῦ ἰστηρά ἀποκαλεῖτο ἐπίσης «σύστημα miri» βλ. T. Guran, «The state role in the grain supply of Istanbul: The grain administration, 1793-1839», *International Journal of Turkish Studies*, Μάντισον Γουϊσκόβσιν, Η.Π.Α., 3 (1984-85), 30-34.

μεταξύ τῶν ἐτῶν 1783 καὶ 1792, μὲ τὴ μορφή χρηματικῆς φορολογικῆς ἀπαιτήσης ποὺ κατανέμονταν στὶς φορολογούμενες κοινότητες στὴ βάση τῶν καταστίχων τῶν «έστιῶν anariz». Ἐπειτα ἀπὸ ἓνα διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖο ἐξέλειπε, ἐμφανίσθηκε, ἀπὸ τὸ 1809, τακτικὰ κατ' ἔτος ὡς χρηματικὴ εἰσφορὰ ποὺ εἰσέπραττε ὁ Βελη Πασάς. Στὴν πρώτη περίπτωση (ἔτη 1783-1792) ὁ ἰστηρὰς θὰ ταξινομηθεῖ μεταξὺ τῶν ἐκτάκτων συνεισφορῶν, ἐνῶ στὴν περίοδο ἀπὸ τὸ 1809 θὰ τὸν συμπεριλάβουμε στὴν κατηγορία τῶν τακτικῶν φόρων.

Μεταξὺ τῶν τακτικῶν ἐτησίων συνεισφορῶν ὑπάρχουν καὶ δύο ἐπαρχιακοῦ χαρακτήρα φόροι:

- * τὸ vilayet-i harç (μετφρ: ἔξοδα τῆς ἐπαρχίας), φόρος ποὺ ἐμφανίσθηκε ἤδη ἀπὸ τὸ 1754, καὶ ποὺ ἀποδιδόταν κατ' ἀποκοπὴ στὴν ἐπαρχιακὴ διοίκηση στὴ Λάρισα.³¹
- * τὸ umur-i şeri («ὑποθέσεις τοῦ ἱεροῦ νόμου») ἢ murasele («διαταγὴ») ποὺ ἀποδίδονταν κατ' ἀποκοπὴ στὸν ἐπιβλέποντα κάθε χωριὸ ἱεροδίκη (kadi). Λόγω τῆς ὑπαγωγῆς, ἀπὸ τὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ 17 αἰῶνα, τῶν χωριῶν τοῦ Πηλίου σὲ ἀπόμακρες ἱεροδικαστικὲς περιφέρειες (kaza), ὁ οὐσιαστικὸς ἔλεγχος ποὺ ἀσκούσε ὁ ἱεροδίκης ἦταν ἰδιαίτερα ἀσθενής.

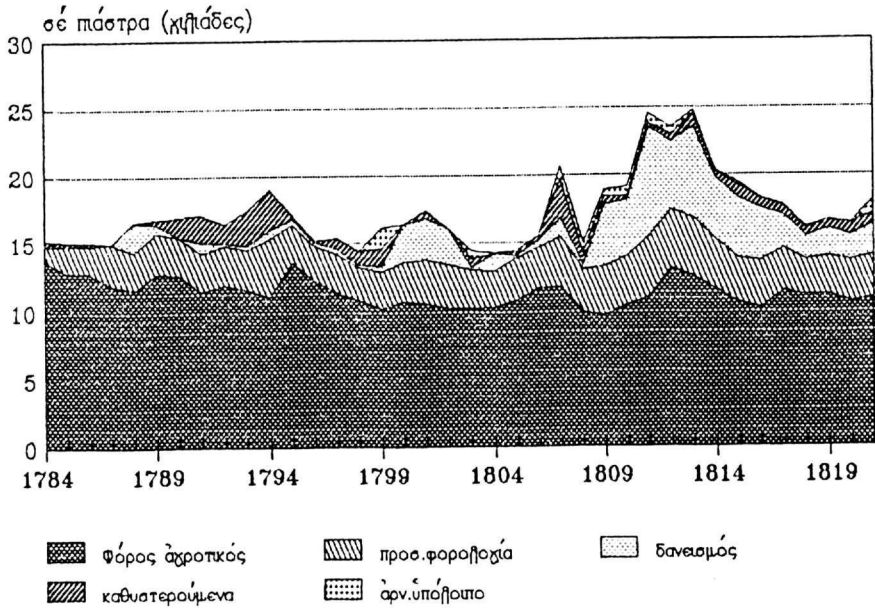
Ἡ δεύτερη κατηγορία ἐξόδων εἶναι αὐτὴ τῶν «τακτικῶν δοσιμάτων» ποὺ ἀποδίδονταν σὲ τοπικοὺς ἢ ἄλλους ἐπικυρίαρχους. Τὰ δοσίματα αὐτὰ δὲν ἀποτελοῦσαν παρὰ μία χαμηλὴ ἐπιβάρυνση καὶ τὸ ὕψος τους, ὅπως αὐτὸ τῶν τακτικῶν φόρων, ἦταν δυνατόν νὰ προβλεφθεῖ. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ὀφείλουμε νὰ συμπεριλάβουμε:

- * τὰ «πεσχέσια» (peşkes) σὲ εἶδος ἢ χρῆμα, πρὸς τὸν Ἄμπντίν (Abdeddin) Μπέη τῆς Λάρισας ποὺ ἀποκαλεῖται ὁ «ἀφέντης» τῆς Ζαγοράς, καὶ ἦταν προφανῶς, ὁ κάτοχος τοῦ «χασίου» στὸ ὁποῖο συμπεριλαμβανόταν ἡ κοινότητα αὐτῆ.
- * τὸ «ἀμιλικί» (amilik), δηλαδὴ τὰ ἔσοδα τοῦ εἰσπράκτορα καὶ ἐνοικιαστῆ τῶν φόρων ἢ τοῦ τοποτηρητῆ του, ποὺ συχνότατα εἰσέπραττε ὁ ζαπίτης (zabid) σὰν ἀντικαταστάτης του.
- * τὰ δῶρα πρὸς τὴν Hadice Σουλτάνα³² καὶ τὸν κεχαγιά της, οἱ ὁποῖοι εὐρισκόμενοι κοντὰ στὴν Ὑψηλὴ Πύλη ἐξασφάλιζαν προφανῶς τὴν καλύτερη προστασία τῶν συμφερόντων τῆς κοινότητος.
- * καί, τέλος, οἱ μισθοὶ (ulufe) τῶν διαφόρων ἐνόπλων σωμάτων ποὺ ἦταν ἐπιφορτισμένα μὲ τὴ διατήρηση τῆς ἀσφάλειας τῆς περιοχῆς. Πρόκειται γιὰ τὸ σῶμα τῶν ἀρματολῶν ποὺ διοικοῦσε ὁ Μπασντέκης, καὶ γιὰ μία δευτέρη ὁμάδα ἐνόπλων ποὺ φρουροῦσε τὸ «γιαλὸ» ἀπὸ τοὺς πειρατές.

31. Γιὰ ἄλλα παραδείγματα στὰ Βαλκάνια βλ. H. Inalcik, «Military and Fiscal...», 335-337. E. Radouev, «Les dépenses locales dans l'Empire ottoman au XVIIIe siècle», *Etudes Balkaniques*, 16/3 (1980), 92. B. Mc Gowan, *δ.π.*, 158.

32. Κόρη τοῦ Μουσταφᾶ Γ' καὶ ἀδελφὴ τοῦ Σελίμ Γ'. Γεννήθηκε στὶς 15 Ἰουνίου 1766 καὶ παντρεύτηκε τὸν Damad Vezir Seyyid Ahmed Paşa στὶς 29 Μαρτίου 1784. Ἀπεβίωσε στὶς 10 Ἰουλίου 1822. Βλ. *Türk Ansiklopedisi*, τ. 18, 297.

Τὰ ἔξοδα κατὰ κατηγορία

Σχῆμα 3: Τὰ ἔξοδα κατὰ κατηγορία

Ἄν ἐξετάσουμε τὴν κίνηση τῶν τακτικῶν καὶ σταθερῶν φόρων καὶ δοσιμάτων στὴν περίοδο αὐτὴ θὰ παρατηρήσουμε ὅτι, λόγω τῆς συνεχοῦς υποτίμησης τοῦ πιάστρου, παρουσίαζαν πτωτικὴ τάση ἢ ὀποία διακόπηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ 19οῦ αἰῶνα (1802-1806) ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴ νέων φόρων καί, ἀργότερα (1809-1812), ἀπὸ τὴν αὐξηση τῆς «ταρίφας» τῶν περισσότερων φόρων καὶ ἰδίως αὐτῶν ποῦ ἔλεγε ὁ Βελλὴ Πασάς (βλ. σχῆμα ἀρ. 3).

Τὰ ἔκτακτα δοσίματα (συνήθως τύπου αναγίζ) πληρώνονταν μόνον ἀπὸ τὶς κοινότητες τῶν χανελίδικων χωριῶν σύμφωνα μὲ τὸ τοπικὸ κατάστιχο διανομῆς τοῦ ὁποῖου μᾶς διασώθηκε ἡ κλίμακα γιὰ τὸ ἔτος 1839. Στὰ ἔκτακτα αὐτὰ ἔξοδα πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ ὅλα τὰ ἀπρόβλεπτα νόμιμα ἢ παράνομα δοσίματα ποῦ οἱ διάφορες ἐπάλληλες ἐξουσίες καὶ παρα-ἐξουσίες ἐπέβαλλαν συγκυριακὰ στὶς κοινότητες. Ἀκόμη καὶ ἂν κατέληγαν, ὅπως ὁ ἱστηράς, νὰ ἐπιβληθοῦν τακτικὰ κατ' ἔτος, οὔτε τὸ ὕψος τοῦ ἀπαιτούμενου ποσοῦ, οὔτε ἡ στιγμή ποῦ αὐτὸ θὰ ἀπαιτεῖτο, ἦταν ἐκ τῶν προτέρων γνωστά: συνεπῶς ἀποσταθεροποιοῦσαν βραχυπρόθεσμα τὴ δημοσιονομικὴ ἰσορροπία τῆς κοινότητας. Οἱ ἔκτακτες αὐτὲς συνεισφορές, ἀποτελοῦν τὴ βασικὴ παράμετρο ποῦ ἀπρόβλεπτα μπορούσε νὰ προκαλέσει σοβαρὸ ἔλλειμμα στὸν ἐτήσιο ἀπολογισμὸ. Οἱ

ἀποσταθεροποιητικές τους συνέπειες φαίνονται ἐξάλλου καθαρὰ στὸ σχῆμα ἀρ. 3.

Μία τέταρτη κατηγορία ἐξόδων εἶναι τὰ καθαρῶς κοινοτικά ἐξοδα (μισθοὶ δημογερόντων, διδασκάλων, ἱερέων, ἐκκλησιαστικοὶ φόροι, διάφορα τοπικά ἐξοδα κ.λπ.), μέρος τῶν ὁποίων ἦταν δυνατὸν νὰ συμπίεσθῇ καὶ συμπιεζόταν σὲ περιόδους ὑψηλῶν καὶ ἀπρόβλεπτων ἐξόδων (βλ. σχῆμα ἀρ. 3).

Μία τελευταία κατηγορία ἀποτελεῖ ἡ ἐξυπηρέτηση τοῦ κοινοτικοῦ χρέους, δηλαδή ἡ πληρωμὴ τῶν τόκων καὶ ἡ σταδιακὴ ἀποπληρωμὴ του. Τὸ ὕψος τῶν τόκων ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ κοινοτικοῦ χρέους καὶ ἦταν ὡς ἐκ τούτου δυνατὸν νὰ προβλεφθεῖ. Ἡ δὲ ἀποπληρωμὴ τοῦ χρέους, ὅταν δὲν ἦταν ἐπιβεβλημένη ὅπως στὶς βραχυπρόθεσμες ὑποχρεώσεις (π.χ., τὸ μηνιαῖο χρέος ἢ τὸ ἀρνητικὸ ὑπόλοιπο τῆς περσινῆς χρήσης), ἐξαρτιόταν κυρίως ἀπὸ τὴν ὑπάρξη ρευστῶν στὸ δημόσιο ταμεῖο καὶ ἀπὸ τὴ φύση τῆς παρεχόμενης πίστωσης. Πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ συνεχὴς αὔξηση τοῦ κοινοτικοῦ χρέους προκαλοῦσε τὴν προβλέψιμη διαχρονικὰ διόγκωση τοῦ εἰδικοῦ βάρους τῆς κατηγορίας αὐτῆς. Αὐτὴ ἡ διόγκωση αὔξαινε τὸν ὄγκο τῶν διακινούμενων ποσῶν καὶ τὴν ταχύτητα κίνησής τους, φαινόμενο γενικὰ ἀπειλητικὸ γιὰ τὴ δημοσιονομικὴ ἰσορροπία τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων. Στὴν περίπτωσή μας ὅμως, ὅσο ἦταν δυνατὴ ἡ προσφυγὴ στὶς ἐσωτερικὲς χρηματικὲς διαθέσιμότητες τῆς κοινότη-
τας, δὲν δημιουργήθηκαν προϋποθέσεις δημοσιονομικῆς κρίσης. Στὸ σχῆμα ἀρ. 3 φαίνεται ὅτι ἡ αὔξηση τῆς «ταρίφας» τῶν σταθερῶν φόρων τῶν ἐτῶν 1809-1812 καὶ ἡ ταυτόχρονη διόγκωση τῶν ἐκτάκτων συνεισφορῶν ὀδήγησαν σὲ μεγέθυνση τῶν κονδυλίων ποὺ προορίζονταν στὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ κοινοτικοῦ χρέους. Στὸ σχῆμα ἀρ. 4, ἐξάλλου, παρατηροῦμε τὴ διόγκωση τοῦ κοινοτικοῦ δανεισμοῦ τὰ ἔτη 1808-1815. Μετὰ τὸ 1815, τόσο ἡ προσφυγὴ στὸν κοινοτικὸ δανεισμὸ ὅσο καὶ τὸ ποσοστὸ τῶν ἐξόδων ποὺ ἀντιπροσώπευε ἡ ἐξυπηρέτηση τοῦ χρέους σταδιακὰ περιορίστηκαν. Τὸ θετικὸ ὑπόλοιπο (σάλδος) ἀποτελεῖ τὴ λογιστικὴ ἐγγραφή ποὺ ἐξίσωνε τὸν κοινοτικὸ ἀπολογισμὸ τὴν 1η κάθε Ἰούνη. Μεταφερόταν ὡς ἔσοδο στὴν ἐπόμενη χρῆση καὶ τὸ ἐντάσσουμε στὴν τέταρτη κατηγορία τῶν ἐσόδων. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ μείωσή του ἀπὸ τὸ ἔτος 1806 καὶ ὕστερα.

Οἱ κατηγορίες τῶν ἐσόδων

Τὰ ἔσοδα ταξινομήθηκαν σὲ πέντε κατηγορίες. Ἡ πρώτη συμπεριλαμβάνει τὴ φορολόγηση τῶν κατοίκων στὴ βάση τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς τους, σύμφωνα μὲ τὸ κατὰστιχο τῆς μάνας, καὶ ἀκόμη τὴν εἴσπραξη τῆς «δεκάτης τοῦ μεταξι-οῦ» καὶ τοῦ «καλαμποκιοῦ». Δεύτερη κατηγορία ἐσόδων ἀποτελοῦν οἱ διάφορες προσωπικοῦ χαρακτήρα συνεισφορὲς καὶ φόροι, κυρίως ὁ κεφαλικὸς, ἀλλὰ καὶ διάφορα περιστασιακὰ πρόστιμα. Ἡ τρίτη κατηγορία ἐσόδων διαμορφώνεται ἀπὸ τὸ δανεισμὸ, δηλαδή τὴν αὔξηση τοῦ κοινοτικοῦ χρέους σὲ ἐτήσια ἢ καὶ μηνιαία βάση. Τὴν τέταρτη κατηγορία ἀποτελοῦν οἱ λογιστικὲς μεταφορές,

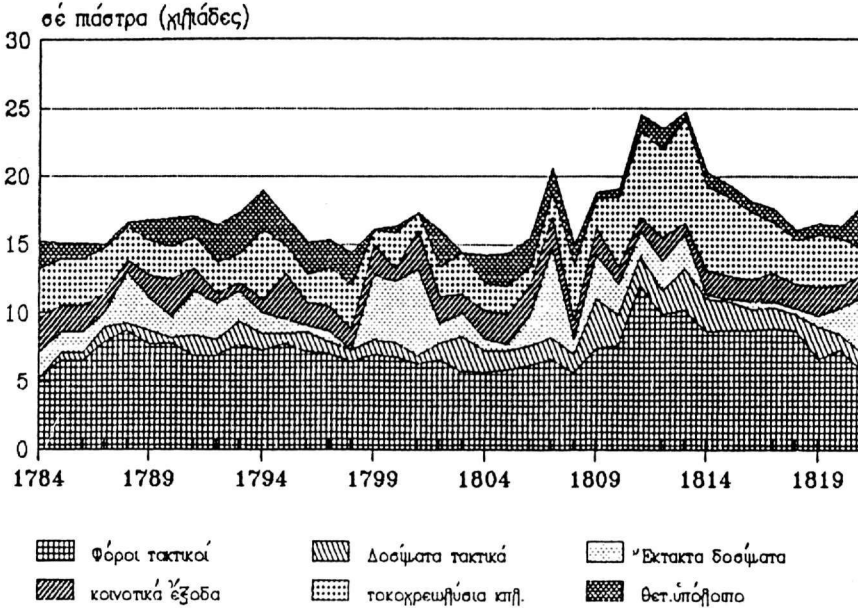
ὅπως π.χ. ἡ μεταφορὰ τοῦ θετικοῦ πλεονάσματος τοῦ προηγούμενου ἔτους, καὶ τὰ καθυστερημένα ἔσοδα ἀπὸ προηγούμενες χρήσεις. Τέλος, τὸ πιθανὸ ἀρνητικὸ ἔλλειμμα ἀποτελεῖ τὴν πέμπτη κατηγορία.

Τὸ μέγιστο, σχετικὰ σταθερὸ, καὶ δυνατὸν νὰ ἐκτιμηθεῖ ἐκ τῶν προτέρων ἔσοδο τῆς κοινότητος ὑπῆρξε ἡ συνεισφορὰ τῶν μελῶν τῆς ἀνάλογα μετὰ τὴν οἰκονομικὴ τους ἰσχὺ. Αὐτὴ ἢ τελευταία τεκμαιρόταν ἀπὸ τὴν ἀξία τῆς ἀγροτικῆς τους παραγωγῆς πού, μετὰ τὴν σειρά τῆς, ἐκτιμιόταν σύμφωνα μετὰ τὴν ἔκταση τῆς ἀγροτικῆς τους ἰδιοκτησίας καὶ τὸ εἶδος τῶν φυτειῶν τους. Τὸ κατάστιχο ὅπου καταγραφόταν ἡ ἀγροτικὴ ἰδιοκτησία κάθε φορολογούμενου μέλους τῆς κοινότητος λεγόταν «μάννα» καὶ συντασσόταν, σύμφωνα μετὰ μία μαρτυρία, ἀνὰ ἑπταετία ἀπὸ εἰδικούς ἐκτιμητές³³. Ἐκτιμιόταν, ἔτσι, ἡ φοροδοτικὴ ικανότητα κάθε φορολογούμενου, καὶ στὴ βάση αὐτῆς καταβαλλόταν ὁ φόρος ἐπὶ τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς καὶ ἰδιοκτησίας. Στὴν περίοδο στὴν ὁποία ἀναφερόμαστε φαίνεται ὅτι οἱ γραμματικοὶ τῶν πέντε ἐνοριῶν τῆς Ζαγοράς εἰσέπρατταν κάθε χρόνο τὸν ἀναλογούντα φόρο πού προσδιοριζόταν ὡς ποσοστὸ ἐπὶ τῆς ἐκτιμώμενης ἀξίας τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς (στὴν ὁποία συμπεριλαμβανόταν ἡ σηροτροφία) σύμφωνα μετὰ αὐτὰ τὰ *τεφτέρια τῶν πέντε μαχαλάδων*³⁴. Μέχρι τὸ 1836, ἡ ἀξία τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς καὶ ὁ ὑπολογισμὸς τῆς ἀντίστοιχης φοροδοτικῆς ικανότητος τῶν μελῶν τῆς κοινότητος φαίνεται νὰ καταγράφονταν ἐπὶ τῆς βάσει μίας ρεαλιστικῆς ἐκτίμησης τῶν τιμῶν καὶ τοῦ συνολικοῦ προϊόντος τῆς παραγωγῆς. Ἀντίθετα, στὰ 1854, εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ «μάννα», πού δὲν εἶχε ἀλλάξει μορφή, δὲν λειτουργοῦσε πλέον παρὰ μόνον σὰν κλίμακα ἐπιμερισμοῦ μίας συνολικῆς φορολογικῆς ὑποχρέωσης μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινότητος, ἀφοῦ ὁ ὄγκος τῆς παραγωγῆς καὶ οἱ κατὰ προϊόν τιμὲς δὲν φαίνεται νὰ εἶχαν σχέση μετὰ τὴν πραγματικότητα. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τὴν περίοδο αὐτὴ ἡ φορολογικὴ ὑποχρέωση τῶν μελῶν τῆς κοινότητος καθοριζόταν ἀμεσα ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο ὕψος τῶν φορολογικῶν ὑποχρεώσεων τῆς κοινότητος. Αὐτὴ ἢ ἐξέλιξη συνδέεται πιθανότατα μετὰ τὴν δυσλειτουργία τῶν μηχανισμῶν διαχείρισης πού θὰ περιγράψουμε στὴ συνέχεια. Στὴ φορολογικὴ συνεισφορὰ πού καταβαλλόταν σύμφωνα μετὰ τὰ «τεφτέρια τῶν πέντε μαχαλάδων» ὀφείλουμε νὰ προσθέσουμε τὴ «δεκάτη τοῦ μεταξιοῦ» πού διατηρήθηκε μέχρι τὸ 1806, τὴν ἀμελητέα «δεκάτη τοῦ καλαμποκιοῦ» καί, τέλος, ὀρισμένα ἔκτακτα μικροἔσοδα ἀπὸ τὴν πώληση ξυλείας προερχόμενης ἀπὸ τὰ κοινοτικὰ δάση.

33. Στὴ Ζαγορὰ τέτοιες καταγραφὲς ἔγιναν τὰ οἰκονομικὰ ἔτη 1809 καὶ 1817. Σῶζονται ἀκόμη οἱ μάννες τῶν ἐτῶν 1836 καὶ 1854. Γενικὰ γιὰ τὸ Πήλιο βλ. Ν. Μάγνης, *Περιήγησις τῆς Θεσσαλίας καὶ θετταλικῆς Μαγνησίας*, [1η ἔκδ. 1860], Ἀθήνα 1985, 43, καὶ ἀκόμη Γ. Κορδάτος, ὁ.π., 395-396.

34. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὸ ἀποπληθωρισμένο ὕψος τῶν ἐσόδων ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ παραγωγή παρουσιάζει μίαν κυκλικὴ διακύμανση. Βλ. S. Petmezaz, ὁ.π., 352 κ.ἑ.

Τὰ ἔσοδα κατὰ κατηγορία

Σχῆμα 4: Τὰ ἔσοδα κατὰ κατηγορία

Ἡ δεύτερη κατηγορία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ ἔσοδα ἀπὸ τὴν εἰσπραξὴ τῶν προσωπικῶν φόρων γιὰ λογαριασμὸ τῆς Ὀθωμανικῆς ἐξουσίας (κεφαλικὸς φόρος), τὴν εἰσπραξὴ διάφορων ἔκτακτων δασμῶν, προστίμων καὶ λοιπῶν δικαιωμάτων ὅπως ἦταν οἱ «μπατιχαβάδες» (*bad-i hava*), οἱ «τζερεμέδες» (*curm ve cinayet*), τὰ «ρεσίμια καὶ χοτζέτια» (*resim ve resm-i hoccet*), τὸ «μπαζνταρλίκι» (*baedarlik*) καὶ τὸ «τοπιάτικο» (*yer-i hakki*). Κανονικά, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ δικαιώματα αὐτὰ μοιράζονταν ὁ σαντζάκμπεης ἢ ὁ ἱεροδίκης (*kadi*) μὲ τὸν τιμαριῶχο. Εἶναι προφανές ὅτι στὴν περίπτωσή μας, ἡ κοινότητα εἶχε ὑποκαταστήσει τὸν τιμαριῶχον καὶ ἐκαρποῦτο τὰ δικαιώματα αὐτὰ ἀποδίδοντας στὶς ὑπερκείμενες διοικητικὲς καὶ δικαστικὲς ἐξουσίες τὸ μερίδιό τους ἐνσωματωμένο στοὺς τακτικοὺς φόρους τοῦ *vilayet-i harç* καὶ *umur-i şeri* πού προαναφέραμε. Τὸ μέγιστο μέρος τῆς κατηγορίας αὐτῆς καλύπτεται ἀπὸ τὸν κεφαλικὸ φόρο πού, ὅπως εἶδαμε, ἐκτιμήθηκε, γιὰ τὴν περίοδο μετὰ τὸ 1793, ὡς σταθερὸ μέρος τοῦ ὕψους τοῦ ἐτησίου ἀπολογισμοῦ.

Στὴν τρίτη κατηγορία ἐσόδων περιλαμβάνεται ὁ δανεισμός, σὲ ἐτήσια ἢ καὶ μηνιαία συχνά βάση. Ἀσήμαντο μέρος τῆς ἀποτελοῦν ἐπίσης τὰ ἐπιτόκια καὶ ἡ ἀποπληρωμὴ τῶν δανείων πού ἡ κοινότητα παρεῖχε σὲ τρίτους. Ἡ κατηγορία αὐτὴ ἔπαιζε στρατηγικὸ ρόλο στὴν ἐξίσωση τοῦ πιθανοῦ ἐλλείμματος τοῦ κοινοτικοῦ ἀπολογισμοῦ καὶ ἀποτέλεσε βασικὴ παράμετρο παρέμβασης τῆς κοι-

νοτικῆς ἐξουσίας. Τὴν τέταρτη κατηγορία ἀποτελοῦν τὸ πιθανὸν πλεόνασμα τοῦ ἀπολογισμοῦ τοῦ περασμένου ἔτους ὅπως καὶ οἱ καθυστερημένες εἰσπράξεις ληξιπροθέσμων ἀπαιτήσεων τῆς κοινότητος. Σὲ περίπτωση ποῦ τὰ ἔσοδα δὲν ἐπαρκοῦσαν γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἐτησίων ἐξόδων, τὸ ἔλλειμμα (σάλδος) καλύπτετο ἀπὸ τὸν κοινοτικὸ ταμῖα, ὁ ὁποῖος εἰσέπραττε τὸν ἐπόμενο χρόνο τὰ ὀφειλόμενα. Ἡ τακτικὴ τοῦ ἔλλειμματικοῦ ἀπολογισμοῦ ἀποτέλεσε οὐσιαστικὸ μηχανισμό ἐξισορρόπησης μόνον γιὰ τὴν περίοδο 1799-1805. Ἀργότερα ἀποτέλεσε ἀπλᾶ μία λογιστικὴ ἐγγραφή μικροῦ ὕψους γιὰ τὴν ἐξίσωση τοῦ ἀπολογισμοῦ. Τὴν περίοδο αὐτή, ὅπως θὰ δοῦμε, τὴν κάλυψη τῶν ἔλλειμμάτων ἐξασφάλισε ὁ μηχανισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ δανεισμοῦ.

Ἄ ἐσωτερικὸς κοινοτικὸς δανεισμὸς

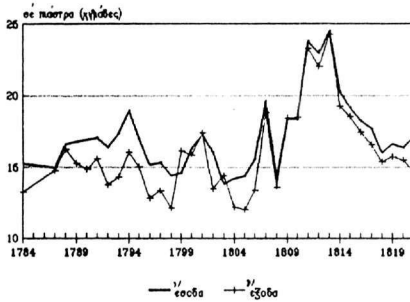
Κρίναμε ἀπαραίτητο νὰ καταφύγουμε σὲ αὐτὸ τὸ νεολογισμὸ γιὰ νὰ ἐκφράσουμε μία οὐσιαστικὴ διαφορὰ ποῦ θεωρήσαμε ὅτι ὑφίστατο μεταξὺ δύο τμημάτων τοῦ κοινοτικοῦ χρέους: τὸ «ἐξωτερικὸ» τμήμα, ὅπως τὸ ὀρίσαμε, τὸ ὁποῖο συμπεριλαμβάνει τὰ ποσὰ ποῦ δάνειζαν, μὲ ὑψηλὰ ἐπιτόκια, πιστωτὲς ξένοι πρὸς τὴν κοινότητα καὶ μὴ ὑποκείμενοι στοὺς πιθανοὺς ἐσωτερικοὺς τῆς καταναγκασμοῦ· καὶ τὸ «ἐσωτερικὸ», αὐτὸ ποῦ ὀφειλόταν ἀπὸ τὴν κοινότητα σὲ μέλη τῆς, πρόσωπα φυσικὰ ἢ μὴ. Μεταξὺ αὐτῶν τῶν τελευταίων συμπεριλαμβάνουμε πρῶτον τὰ διάφορα ἐκκλησιαστικὰ καὶ μοναστηριακὰ ταμεία («παγκάρια»), καὶ δεύτερον τὰ διηνεκῆ «ἀφιερώματα», δηλαδὴ τὰ δάνεια τῶν ὁποίων ὁ παραγόμενος τόκος προοριζόταν ἐκ τῶν προτέρων ρητὰ γιὰ τὴ θεραπεία μίας συγκεκριμένης ἀνάγκης, κοινοτικῆς ἢ ἀτομικῆς. Ἡ ἰσχὺς τῆς πίεσης ποῦ μπορούσαν νὰ ἐξασκήσουν οἱ πιστωτὲς κάθε κατηγορίας ἐπὶ τῆς κοινότητος διέφερε³⁵. Στὴν περίπτωση τοῦ «ἐξωτερικοῦ» χρέους, ἡ κοινότητα δὲν μπορούσε νὰ ἀποφύγει νὰ ἐκπληρώσει τίς ὑποχρεώσεις τῆς, ἐνῶ συχνὰ οἱ ὑψηλοὶ τόκοι κεφαλαιοποιούνταν καί, κατὰ συνέπεια, ἰδίως ὅταν ὁ πιστωτὴς καὶ ὁ πολιτικὸς καὶ φοροληπτικὸς ἐπικυρίαρχος ἔτειναν νὰ ταυτιστοῦν στὸ ἴδιο πρόσωπο, ἢ διόγκωση τοῦ χρέους τὴν ἀπειλοῦσε μὲ τὴν ἐγκαθίδρυση δεσμῶν ἐξάρτησης καὶ τὴ μετατροπὴ τῶν ἐδαφῶν τῆς σὲ τσιφλίκι. Ἀντίθετα, στὴν περίπτωση τοῦ «ἐσωτερικοῦ» χρέους, οἱ κοινοτικοὶ καταναγκασμοὶ ἐξασφάλιζαν τὴν κοινότητα ἀπὸ τὸ τελευταῖο αὐτὸ μοιραῖο ἐνδεχόμενο, ἐνῶ συχνότατα ἐπιτύγγαναν τὴ μείωση τοῦ ἐπιτοκίου.

Στὴν περίπτωση τῆς Ζαγοράς παρατηρεῖται, κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀνάπτυξης τῶν βιοτεχνιῶν τῆς καὶ τῆς ἐνίσχυσης τῆς οἰκονομικῆς δυνάμεις τῶν προεστών, μία οὐσιαστικὴ μείωση τοῦ κοινοτικοῦ χρέους σὲ τρέχουσες καὶ σταθερὲς τιμὲς καί, κυρίως, ἡ ἀντικατάσταση τοῦ «ἐξωτερικοῦ» κοινοτικοῦ

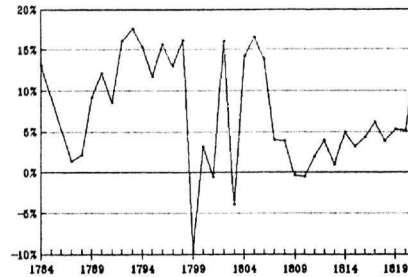
35. Βλ. Σ. Ἀσδραχάς, «Ἡ Ἑλληνικὴ οἰκονομία τὸν 17^ο αἰῶνα: οἱ Μηχανισμοί», [1η ἐκδ. 1975], στὸ *Ἑλληνικὴ Οἰκονομία καὶ Κοινωνία, 17^ο-18^ο αἰῶνες*, Ἀθήνα 1982, 22.

χρέους από το «έσωτερικό». Έτσι, ενώ το 1754 η κοινότητα χρωστούσε 69.835 πιάστρα με τόκο 15% και 20%, όλα σε Τούρκους μπέηδες ή στις γυναίκες τους και σε Έβραίους σαράφηδες, στα 1784 το χρέος άνερχόταν σε 35.010 πιάστρα (ή σε 26.331 «άποπληθωρισμένα» πιάστρα), από τα όποια το 25% μόνον όφειλόταν σε ξένα προς την κοινότητα πρόσωπα³⁶. Άργότερα, το μερίδιο του έσωτερικού χρέους αύξανόταν συνέχεια για να φτάσει το 100% το έτος 1819 (βλ. σχήμα άρ. 6).

Έσοδα, Έξοδα και Υπόλοιπο

Τό θετικό και άρνητικό υπόλοιπο
σάν ποσοστό επί του άπολογισμού

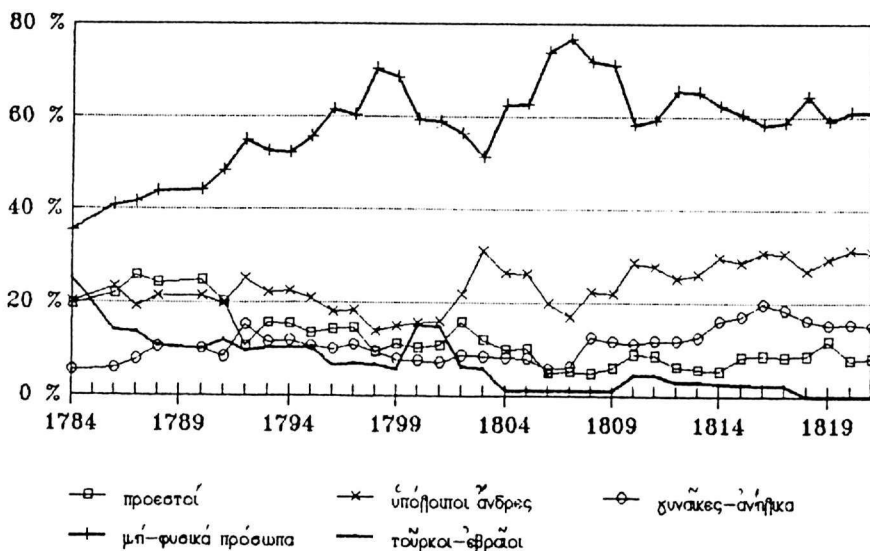
Σχήμα 5: Τα έσοδα, τα έξοδα και το σάλδος του κοινοτικού άπολογισμού

Μία διερεύνηση των αντιδράσεων τής κοινοτικής ήγεσίας στην πρόσκαιρη ή χρόνια επιδείνωση τής δημοσιονομικής ισορροπίας μπορεί να μās βοηθήσει να κατανοήσουμε τους μηχανισμούς κάλυψης των έλλειμμάτων. Στο σχήμα άρ. 5 παρατηρείται ή σχέση των συνολικών έσόδων προς τα έξοδα. Το άρνητικό υπόλοιπο (σάλδος) έμφανίστηκε μόνον τα έτη 1799, 1801, 1803 και 1809-1810. Μόνον όμως κατά το έτος 1799 (και λιγότερο κατά το έτος 1803) το ποσοστό του «σάλδου» στο συνολικό ύψος του άπολογισμού ήταν σημαντικό. Για να καλυφθ ή το έλλειμμα αυτό, από το έτος 1800 και μέχρι το έτος 1802, παρατηρείται μία διάγκωση του κοινοτικού χρέους (βλ. σχήμα άρ. 4). Το έλλειμμα του έτους 1803 καλύφθηκε πάλι με προσφυγή στην τεχνική του έλλειμματικού άπολογισμού, δηλαδή σε προκαταβολή του έλλείποντος ποσού από τον κοινοτικό ταμεία. Τόν επόμενο χρόνο, το 1804, παρατηρείται αύξηση του κοινοτικού χρέους. Η κρίση των έτων 1799-1803, που συνεχίστηκε με λιγότερη ένταση και τα έτη 1805-1807, προκλήθηκε από την αϊφνίδια διάγκωση των

36. Βλ. S. Petmezas, ό.π., 254 κ.έ.

ἐκτάκτων συνεισφορῶν (βλ. σχῆμα ἀρ. 3). Ἀπὸ τὸ ἔτος 1808 καὶ μέχρι τὸ 1813, ἀντίθετα, ἡ αὔξηση στὶς «ταρίφες» τῶν παλαιῶν τακτικῶν φόρων καὶ ἡ προσθήκη νέων τακτικῶν φόρων τοὺς ὁποίους κατὰ πλειοψηφία συγκέντρωσε στὰ χέρια τοῦ ὀ Βελλῆ Πασά, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐμφάνιση ἔκτακτων συνεισφορῶν (ποὺ συχνὰ προσπορίζονταν οἱ ἐπαρχιακὲς αὐθεντίες), προκάλεσε νέα διόγκωση τῶν ἐξόδων ποὺ ἐπιδεινώθηκε ἀπὸ τὰ ὄλο καὶ μεγαλύτερα ποσὰ ποὺ ἀπορρόφησε ἡ ἐξυπηρέτηση τοῦ κοινοτικοῦ χρέους. Ἡ κάλυψη τοῦ ἐλλείμματος αὐτοῦ ἐπιχειρήθηκε μὲ τὴν προσφυγὴ στὸν κοινοτικὸ δανεισμὸ (μεταξὺ τοῦ 1810-1813 παρατηρεῖται καὶ μίᾳ ἐλάχιστῃ αὔξηση στὸ ποσοστὸ τοῦ «ἐξωτερικοῦ» τμήματος τοῦ κοινοτικοῦ χρέους ἀπὸ 1% σὲ 4,4%), καὶ κυρίως, ὅπως θὰ δοῦμε, μὲ τὴν κατάλληλη διαχείριση τοῦ ὕψους τῶν ἐπιτοκίων τοῦ «ἐσωτερικοῦ» χρέους πρὸς ὄφελος τοῦ κοινοτικοῦ συνόλου, διαχείριση ποὺ πέτυχε μακροπρόθεσμα τὴ μικρότερη δυνατὴ οἰκονομικὴ ἐπιβάρυνση τῶν προεστών.

Οἱ πιστωτὲς τῆς κοινότητος κατὰ κατηγορία σὲ ποσοστὰ

Σχῆμα 6: Τὸ μερίδιο σὲ % τῶν ὁμάδων τῶν πιστωτῶν τῆς κοινότητος

Ὡς πρὸς τὰ ἔσοδα, τὸ ὕψος τους καθορίζονταν ἀπὸ τὴν κίνηση τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς καὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ μεταξιοῦ, κίνηση ποὺ ἔχει, ὅπως εἶδαμε, κυκλικὸ χαρακτήρα. Σὲ ὅλη τὴν περίοδο 1784-1799, τὸ θετικὸ ὑπόλοιπο συσσωρευόταν καὶ μεταφερόταν στὴν πλευρὰ τῶν ἐσόδων τοῦ ἐπομένου ἔτους. Μετὰ τὸ 1799, μὲ ἐξαίρεση τὰ θετικὰ ὑπόλοιπα τῶν ἐτῶν 1804-1806 τῶν ὁποίων τὸ πλεόνασμα μεταφέρθηκε στὰ ἔσοδα τῶν ἐτῶν 1805-1807, τὸ θετικὸ

ἢ τὸ ἀρνητικὸ ὑπόλοιπο περιορίσθηκε σὲ χαμηλὰ ἐπίπεδα (λειτουργώντας ἀπλὰ σὰν μηχανισμὸς λογιστικῆς ἐξίσωσης τοῦ ἀπολογισμοῦ). Ἡ δυνατότητα νὰ εἰσπραχθεῖ ἀπὸ ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς κοινότητος μίᾳ ἔκτακτη συνεισφορά, δηλαδὴ «νὰ ρίξουν τὸ τεφτέρι», δὲν φαίνεται νὰ λήφθηκε ποτὲ ὑπόψη. Στὴν περίοδο 1800-1821, κύρια μέθοδο ἐξισορρόπησης ἀποτέλεσε ὁ ἐσωτερικὸς κοινοτικὸς δανεισμὸς. Αὐτὸ προϋπόθετε τὴν ὑπαρξὴ διαθέσιμων χρηματικῶν πόρων. Ποιοὶ λοιπὸν ἦταν οἱ δανειστὲς;

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

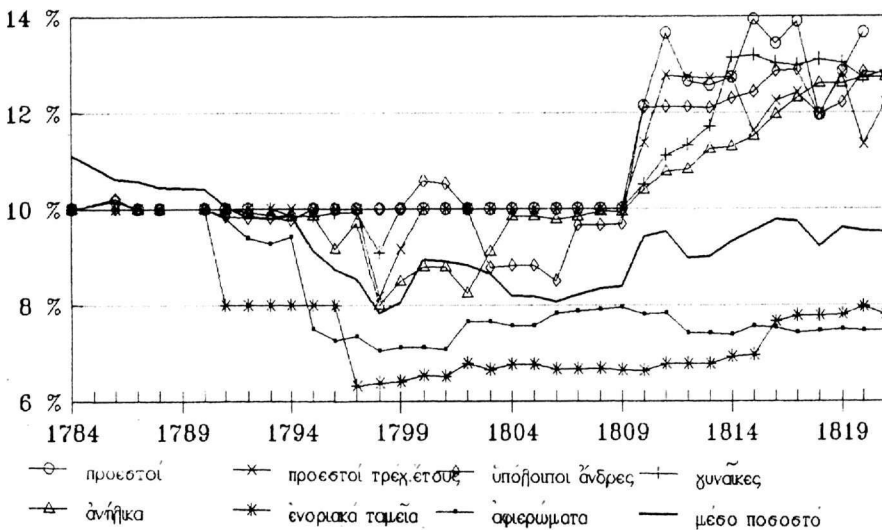
ΟΙ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΤΩΝ ΠΙΣΤΩΤΩΝ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

ταξινόμηση Α (κατηγορίες 9)	ταξινόμηση Β (κατηγορίες 5)
Ἑβραῖοι Τούρκοι	Τούρκοι καὶ Ἑβραῖοι
προεστοὶ τοῦ τρέχοντος ἔτους ὑπόλοιποι προεστοὶ	προεστοὶ
ὑπόλοιποι ἄνδρες γυναῖκες ἀνήλικα	ἄνδρες ἐκτὸς προεστῶν γυναῖκες, ἀνήλικα
ἐκκλησιαστικὰ ταμεῖα ἀφιερώματα	μὴ φυσικὰ πρόσωπα
	ἐξωτερικὸ χρέος
	ἐσωτερικὸ χρέος

Μποροῦμε νὰ χωρίσουμε τοὺς δανειστὲς τῆς κοινότητος σὲ πολλὲς κατηγορίες (βλ. πίνακα ἀρ. 1) ἀλλὰ αὐτὲς ποὺ προκρίναμε σὰν σπουδαιότερες εἶναι αὐτὲς ποὺ διαχωρίζονται ἀπὸ πέντε κριτήρια: τὸ πρῶτο τὸ εἶδαμε ἤδη· πρόκειται γιὰ τὴν ὁμάδα τῶν ξένων πρὸς τὴν κοινότητα πιστωτῶν, στὴν περίπτωσή μας Τούρκων καὶ Ἑβραίων. Τὸ δεύτερο διαχωρίζει τὰ φυσικὰ πρόσωπα ἀπὸ τὰ «οἰονεὶ-νομικὰ» πρόσωπα (ἐκκλησιαστικὰ ἢ μοναστηριακὰ ταμεῖα καὶ τὰ ἀφιερώματα), ἐνῶ ἕνα τρίτο κριτήριο διαχωρίζει τίς γυναῖκες καὶ τὰ ἀνήλικα ἀπὸ τὸν ἀνδρικό ἐνήλικο πληθυσμὸ. Μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν ἕνας ἐπιπλέον διαχωρισμὸς μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀνάμεσα στὰ ἀπλὰ μέλη τῆς κοινότητος καὶ τοὺς προεστοὺς, δηλαδὴ ὅσους ὑπέγραψαν ἔστω καὶ μίᾳ φορὰ τὸν ἐτήσιο ἀπολογισμὸ τοῦ κοινοτικοῦ ταμείου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1784 καὶ 1822. Τέλος, μποροῦμε, ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν προεστῶν, νὰ διαχωρίσουμε κάθε χρόνο τοὺς ἐν ἐνεργείᾳ κοινοτικούς συμβούλους, δηλαδὴ τὴν ὁμάδα ἐκείνη ποὺ ὑπογράφει κατὰ τὸ τρέχον ἔτος τὸν ἀπολογισμὸ. Μὲ τὸ συνδυασμὸ τῶν κριτηρίων αὐτῶν χωρίσαμε τοὺς δανειστὲς σὲ πέντε ἢ ἑννέα κατηγορίες (βλ. πίνακα ἀρ. 1). Τίς κατηγορίες αὐτὲς θὰ χρησιμοποιήσουμε, ἀνάλογα μὲ τίς ἀνάγκες μας, στὴν ἀπεικόνιση τῶν ἐξελίξεων τῶν μεγεθῶν ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ κοινοτικὸ χρέος στὰ σχήματα ἀρ. 6 καὶ ἀρ. 7.

Τὸ εἰδικό, σὲ ποσοστό, βάρος κάθε κατηγορίας πιστωτῶν ἐμφανίζεται στὸ σχῆμα ἀρ. 6. Πρῶτο χαρακτηριστικὸ στὸ ὁποῖο ἤδη ἀναφερθήκαμε: τὸ ποσοστὸ τῶν Τούρκων καὶ Ἑβραίων μειωνόταν συνεχῶς μεταξὺ 1784 καὶ 1821, μὲ μικρὴ ἐξάιρεση τὴν περίοδο 1799-1801, ὅταν ἡ αὐξηση τῶν κοινοτικῶν ἐξόδων ὑποχρέωσε τὴν κοινότητα σὲ «ἐξωτερικὸ» δανεισμό. Ἡ κοινοτικὴ ἡγεσία κάλυψε ὅπως-ὅπως τὸ αἰφνιδιαστικὸ ἔλλειμμα καὶ στὰ ἀμέσως ἐπόμενα ἔτη προσπάθησε, πρῶτον, νὰ περιορίσει ἄμεσα τὸ μερίδιό τοῦ «ἐξωτερικοῦ» δανεισμοῦ καί, δεύτερον, νὰ διευρύνει τὴν «ἐσωτερικὴ» ἀγορὰ χρήματος. Παρατηροῦμε ὅτι τὴν περίοδο 1784-1791, τὸ ποσοστὸ πού κάλυψαν οἱ προεστοὶ ἦταν σχετικὰ ὑψηλό. Ἦταν περίοδος πολέμου, αὐξησης τῶν ἐκτάκτων συνεισφορῶν καὶ διόγκωσης τοῦ δανεισμοῦ. Στὴν ἀμέσως ἐπόμενη περίοδο, 1792-1799, τὸ μερίδιό τῶν προεστῶν ἔπεσε κατακόρυφα καὶ ὑποκαταστάθηκε ἀπὸ τὶς ἄλλες κατηγορίες δανειστῶν. Μεταξὺ τοῦ 1799 καὶ 1803, νέας περιόδου διόγκωσης τῶν ἐξόδων καὶ αὐξησης τῶν δημοσιονομικῶν ἐντάσεων, τὸ μερίδιό τῶν προεστῶν αὐξήθηκε πάλι γιὰ νὰ μειωθεῖ ἀμέσως μετὰ καὶ νὰ ὑποκατασταθεῖ ἀπὸ ἄλλους δανειστὲς. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι σὲ περιόδους ἐξομάλυνσης τῶν ἐντάσεων τὸ μερίδιό τῶν «οἰονεὶ-νομικῶν» προσώπων αὐξανόταν. Αὐτὴ ἡ αὐξηση ἦταν ἐπακόλουθο, ὄχι τόσο τῆς αὐξησης τοῦ ἀπολύτου, ὅσο τοῦ σχετικοῦ τους μεγέθους. Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ στρῶμα τῶν προεστῶν ἔθετε στὴ διάθεση τῆς κοινότητας τὶς ἀναγκαῖες βραχυπρόθεσμα πιστώσεις ἀλλὰ ἀποχωροῦσε ὅσο μπορούσε γρηγορώτερα ἀπὸ τὴν ἀγορὰ αὐτή, εἴτε ζητώντας τὴν ἄμεση ἀποπληρωμὴ εἴτε, σπανιώτερα, μετατρέποντας τὴν ἀπαίτησή του σὲ διηνεκὲς ἀφιέρωμα, «ὑπὲρ τῶν πτωχῶν» κ.λπ. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ἐξ ἄλλου ὅτι ἀπὸ τὸ στρῶμα τῶν προεστῶν ἐπιλέγονταν οἱ ἐπίτροποι τῶν ναῶν καὶ τῶν μονῶν τῆς περιοχῆς, δηλαδή, αὐτοὶ πού διέθεταν τὶς ἀπαραίτητες πιστώσεις κάτω ἀπὸ ἀσύμφορους, σὲ πρώτη ὄψη, ὄρους γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἰδρύματα.

Ἐπιτόκια τοῦ κοινοτικοῦ χρέους κατὰ κατηγορία πιστωτῶν

τούρκοι καὶ εβραῖοι = 12%-15%

Σχῆμα 7. Τὰ ἐπιτόκια κατὰ κατηγορία πιστωτῶν

Πράγματι σε μία περίοδο ταχύτατης υποτίμησης του πιάστρου, και όταν το έπιτόκιο με το οποίο δάνειζαν οι Έβραίοι άργυραμοιβοί της Λάρισας και του Βόλου ανερχόταν μέχρι και σε 20%, ενώ αυτό των Τούρκων μπέηδων και των συζύγων τους ήταν με σπάνιες εξαιρέσεις 15%, το μέσο έπιτόκιο που απολάμβαναν τα μέλη της κοινότητας ήταν πολύ χαμηλότερο. Αρχικά, ήταν γύρω στο 10% αλλά έφθινε συνεχώς καθώς έπιβαλλόταν χαμηλότερο έπιτόκιο σε όρισμένες «άπροστάτευτες» κατηγορίες όπως στα «οιονει-νομικά» πρόσωπα και, κατά δεύτερο λόγο, στους άνήλικους. Είναι χαρακτηριστικό ότι όσο μεγαλύτερο είναι το πολιτικό και το κοινωνικό κϋρος, τόσο ύψηλότερο είναι το έπιτόκιο. Στο σχήμα άρ. 7 παρακολουθούμε την κίνηση του ποσοστού του έπιτοκίου κατά ομάδα πιστωτών του έσωτερικού χρέους. Παρατηρούμε ότι το μέσο έπιτόκιο (όπου συμπεριλαμβάνονται και οι ξένοι πιστωτές, Τούρκοι και Έβραίοι) μειωνόταν μέχρι το 1799, αύξήθηκε κατά τη διάρκεια της πρώτης δημοσιονομικής κρίσης 1799-1801, μειωνόταν εκ νέου τα έτη 1801-1807 και γνώρισε νέα άνοδο μεταξύ των ετών 1807-1812 και 1814-1817. Κυμαινόταν όμως πάντοτε κάτω του 10%, που είναι το έπιτόκιο που απολάμβαναν οι προεστοί. Την πτώση του μέσου έπιτοκίου προκάλεσε ή πτώση των έπιτοκίων που απολάμβαναν τα «οιονει-νομικά» πρόσωπα τα όποια έλέγχονταν από το στρώμα των προεστών. Με την αύξηση της ζήτησης χρήματος στην «έσωτερική» αγορά, μετά το 1807, τα έπιτόκια αύξήθηκαν για όλες τις κατηγορίες κατοίκων (προεστών και μή, άνδρων, γυναικών και ανηλίκων). Για πρώτη φορά οι προεστοί δεν φαίνεται να έμπλέκονται άμεσα και ένεργά στον κοινοτικό δανεισμό. Πράγματι, μετά το 1807, το ποσοστό των μη-προεστών στο έσωτερικό χρέος αυξανόταν ταχύτερα και φαίνεται ότι ή κατηγορία αυτή ανέλαβε το μεγαλύτερο μερίδιο του πιστωτικού άχθους (βλ. σχήμα άρ. 6).

Στην πραγματικότητα, είχε δημιουργηθεί μία νέα παράλληλη «έσωτερική» πιστωτική αγορά που άπευθυνόταν σε ίσχυρους κεφαλαιούχους, μέλη της κοινότητας, πρόθυμους να δανείζουν βραχυπρόθεσμα (π.χ. σε μηνιαία βάση), και με ύψηλότερο έπιτόκιο, μεγάλα ποσά. Ο μηνιαίος δανεισμός έμφανίσθηκε μεμονωμένα πριν το 1806 (έτη 1789, 1793 και 1802) και σταθερά από το έτος αυτό και μέχρι το 1819. Οι δανειστές αυτοί δεν συμπεριλαμβάνονταν στους έτήσιους καταλόγους των πιστωτών που συνέτασσε ή κοινότητα την 1η Σεπτεμβρίου εκάστου έτους. Αντίθετα, καταγράφονταν άτομικά μεταξύ των έσόδων κατά τη σύνταξη του έτησιου άπολογισμού. Το ύψος του έπιτοκίου στην αγορά αυτή ήταν 12%-15% και, στο κρίσιμο διάστημα 1809-1815, ο βραχυπρόθεσμος δανεισμός αποτέλεσε την κυριώτερη μέθοδο κάλυψης των μεγάλων έλλειμμάτων. Καθώς άμβλυνόταν ή δημοσιονομική ένταση, παρατηρείτο κάποια έπιμήκυνση του χρόνου δανεισμού που σε πολλές περιπτώσεις ξεπερνούσε το έτος. Από το 1815 και μέχρι το 1819 το μεγαλύτερο μέρος του μηνιαίου δανεισμού μετατράπηκε και λειτούργησε ως «οιονει-έτήσιος» δανεισμός με ύψηλότερο έπιτόκιο.

Είναι φανερό ότι, μέσα στην κοινότητα της Ζαγοράς, ο «χρόνος» είχε αξία

καὶ αὐτὴ μετριόταν ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ ἐπιτοκίου ποὺ κάθε ὁμάδα δανειστῶν ἦταν πρόθυμη νὰ ἀποδεχθεῖ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πιστωτικὴ συμπεριφορὰ τῆς ὁμάδας αὐτῆς. Ἡ ἀξία τοῦ χρόνου ἦταν διαφορετικὴ γιὰ κάθε κοινωνικὸ στρῶμα. Οἱ προεστοὶ δάνειζαν τὴν κοινότητα γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀναπαραγωγὴ τῶν ὄρων κυριαρχίας τους, καὶ μία ἰσχυρὴ «ἀνεξάρτητη» κοινότητα εἶναι ἓνας ἀπὸ αὐτούς. Ταυτόχρονα, καθὼς ἀποτελοῦσαν στρῶμα μὲ ἐμπορικὰ συμφέροντα μέσσα, ἀλλὰ καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν κοινότητα καὶ μὲ πρόσβαση σὲ μακρινὲς ἀγορὲς χρήματος, εἶχαν πλήρη συνείδηση τῆς ἀπώλειας ποὺ τὰ χαμηλὰ ἐπιτόκια ἐπέβαλλαν στὰ κεφάλαιά τους καὶ γρήγορα ζητοῦσαν νὰ τὰ ἀπελευθερώσουν γιὰ νὰ τὰ χρησιμοποιήσουν ἀποδοτικώτερα. Ἡ συμπεριφορὰ τῶν λιγώτερο ἐπώνυμων μελῶν τῆς κοινότητος μοιάζει νὰ ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ ἄλλα ἐνδιαφέροντα. Ἔτσι, μία ἄλλη ὁμάδα πιστωτῶν, σίγουρα πτωχότερων καὶ λιγώτερο κινητικῶν, ὅπως οἱ χῆρες, τὰ ὄρφανὰ καὶ οἱ μικροῖδιοκτῆτες, ἐπιζητοῦσε πιθανότατα τὴν προσφορώτερη τοποθέτηση τῶν ἀσθενῶν χρηματικῶν τῆς πλεονασμάτων καὶ τὴν ἐξασφάλιση ἐνὸς σταθεροῦ ἐτήσιου χρηματικοῦ εἰσοδήματος. Ἡ πρόσβασή τους σὲ ἀπομακρυσμένες ἀγορὲς χρήματος ἦταν προφανῶς δύσκολη καὶ ἡ μόνη ἐναλλακτικὴ ἐπιλογὴ ποὺ διέθεταν ἦταν, εἴτε ἡ προσφορὰ τῶν ἰσχυρῶν τους οἰκονομιῶν σὲ χαμηλότοκο δανεισμὸ καὶ ὁ προσπορισμὸς ἐνὸς σταθεροῦ ἐτήσιου χρηματικοῦ εἰσοδήματος, εἴτε ὁ στεῖρος ἀποθησαυρισμὸς. Ὁ «χρόνος» γι' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους εἶχε ἐξ ἀντικειμένου μικρότερη ἀξία καὶ πιὸ ἀργοὺς ρυθμούς. Ἡ ἄφθονη προσφορὰ χρήματος στὸ ἐσωτερικὸ μίας εὐήμερουσῆς ἀλλὰ καὶ ἔντονα διαφοροποιημένης κοινωνικῆς κοινότητος ἦταν ἐν τέλει ἀποτέλεσμα τοῦ κατακερματισμοῦ τῶν ἀγορῶν καὶ τῆς σχετικῆς καθυστέρησης τῶν οἰκονομικῶν δομῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἀφθονία χρήματος καὶ ἡ πολλαπλότητα τῶν ἐπιτοκίων στὴν περίπτωσή μας εἶναι δείκτης ὑπανάπτυξης καὶ ὄχι ὠρίμανσης τῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴν περιώνυμη «μετάβαση στὸν καπιταλισμὸ».

Ἡ περίπτωσις τῶν «οἰονομικῶν» προσώπων, ποὺ φέρουν ὄλο καὶ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἄχθους τῆς χαμηλότοκης πίστωσης σὲ ἐποχὲς καλπάζοντος πληθωρισμοῦ, εἶναι διαφορετικὴ. Ἐδῶ, ἡ προσφορὰ πιστώσεων στὴν κοινότητα μοιάζει νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα ἀποφάσεων τῶν προεστῶν, μὲ τὴ συναίνεση τοῦ κοινοτικοῦ σώματος ἀποφάσεων ποὺ ἐλήφθησαν συχνὰ ἐρήμην τῶν ἐπιτρόπων τῶν ναῶν, τῶν μονῶν ἢ τῶν «ἀφιερωμάτων». Συχνά, π.χ., ὅπως στὴν περίπτωσις τοῦ ἀφιερώματος ποὺ συνέστησε ὁ Ι. Πριγγος γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ Ἑλληνομουσείου, ρητὰ καταπατήθηκαν οἱ ὄροι τοῦ ἀφιερώματος³⁷. Ἔτσι,

37. Ὁ Ι. Πριγγος πρῶτος, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1768-1775, σύστησε ἀφιέρωμα δανείζοντας στὴν κοινότητα συνολικὰ 4.500 γρόσια μὲ τὸν ὄρο ὁ παραγόμενος κατ' ἔτος τόκος νὰ χρησιμοποιεῖται ἐς αἶνι γιὰ τὴ χρηματοδότηση τῆς λειτουργίας τοῦ σχολείου. Μὲ τὴν ἴδια πράξη, ἐπίτροπο τοῦ ἀφιερώματος ἔχρισε τὸν Ν. Ἀλβανίτη. Κατ' ἀρχὰς τὸ ἐπιτόκιο εἶχε ὀρισθῆ σὲ 10%. Ἡ κοινότητα ὁμως, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ι. Πριγγου, ἐπέβαλε μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ὀλοένα καὶ χαμηλότερο

στά 1821 τὸ 60% περίπου τοῦ ἐτήσιου κοινοτικοῦ χρέους ὀφειλόταν σὲ «οἰονομικὰ» πρόσωπα, μὲ ἐτήσιο ἐπιτόκιο κάτω ἀπὸ 8%.

Σταθερότητα καὶ ἀστάθεια τῆς κυριαρχίας τῶν προυχόντων

Παρακολογήσαμε, στὴν περίπτωση τῆς Ζαγοράς, τοὺς μηχανισμοὺς μέσα ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἡ κοινοτικὴ ἡγεσία καὶ τὸ κοινωνικὸ στρώμα τῶν προυχόντων διαχειρίζονταν τὰ κοινοτικὰ «δημόσια οἰκονομικὰ» μὲ τελικὸ στόχο τὴ διαφύλαξη τῆς «ἀνεξαρτησίας» τῆς κοινότητος ἀπέναντι στὰ ἀνταγωνιστικὰ κέντρα ἐξουσίας. Ἡ κοινοτικὴ ἡγεσία ἀπὸ ἀπλὸς διαμεσολαβητῆς καὶ διάμεσος μεταξὺ τοῦ κοινοτικοῦ σώματος καὶ τῶν ὑπερκείμενων «ἐννομων» ἢ μὴ ἐξουσιῶν, ἐξυψώθηκε στὸ ρόλο τοῦ αὐτόνομου συνομιλητῆ τῶν ἐξουσιῶν αὐτῶν, ἀφοῦ ἦταν σὲ θέση νὰ ἀσκεῖ τὴ δική της πολιτικὴ. Γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ μετάλλαξη αὐτὴ ἔπρεπε οἱ φορεῖς τῆς κοινοτικῆς αὐθεντίας νὰ ἔχουν τὸ ἀνάλογο κοινωνικὸ γόητρο, τοὺς οἰκονομικοὺς πόρους καὶ τὴν πολιτικὴ ἰσχύ (αὐτὴ ἡ τελευταία ἐνδυναμώθηκε μερικὲς φορὲς χάρις σὲ ἔνοπλους συμμάχους). Μὲ ἄλλα λόγια ἔπρεπε ἡ ἐσωτερικὴ κοινωνικὴ διαφοροποίηση στὴν κοινότητα νὰ ἦταν ἀρκετὰ προχωρημένη ὥστε νὰ εἶχε διαμορφωθεῖ ἓνα αὐτόνομο κυρίαρχο στρώμα. Στρώμα ἐμπόρων καὶ μικρο-γαιοκτημόνων μὲ εὐρεῖς ὀρίζοντες ποὺ ἐπέβαλε τὴν κυριαρχία του ἐνίσχυντας περιέργως τὴ συνοχὴ καὶ τὴν ἰδιότυπη ἀπομόνωση τοῦ κοινοτικοῦ σώματος. Γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴ συνοχὴ αὐτὴ καὶ τὴν ἀπαραίτητη συναίνεση —ὄροι τῆς κυριαρχίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς τους— οἱ προεστοὶ ὑποχρεώθηκαν σὲ οἰκονομικὲς δαπάνες ἐνίσχυσης τοῦ κοινωνικοῦ τους γόητρο, σὲ μία ἰδιότυπη ἀνακωχὴ τῆς πάλης γιὰ τὴ γῆ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς κοινότητος καὶ στὴ ζηλότυπη διαφύλαξη τῶν κοινοτικῶν καταναγκασμῶν ἐπὶ τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πόρων. Δέχθηκαν λοιπὸν νὰ περιορίσουν τὶς φιλοδοξίες τους. Παρότι κυριαρχοῦσαν οἰκονομικὰ στὸ ἐμπορικὸ καὶ πιστωτικὸ κύκλωμα δὲν ἐπιζήτησαν, ὅπως συνέβη στὴ Δύση, νὰ καρπωθοῦν μέρος τῶν κοινοτικῶν ἢ ἰδιωτικῶν γαιῶν καὶ νὰ ἐξαλείψουν τοὺς κοινοτικούς καταναγκασμοὺς στὴν πρόσβαση στοὺς πλουτοπαραγωγικοὺς πόρους, καταναγκασμοὺς ποὺ ἐνίσχυναν τὴ θέση τῶν ἀσθενεστέρων μελῶν τῆς ἀγροτικῆς κοινότητος.

Φυσικὰ αὐτὴ ἡ αὐτοσυγκράτηση δὲν ἦταν πάντοτε ἐξασφαλισμένη. Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἐγκαθιδρυόταν ἡ κυριαρχία τους, ὁ πειρασμὸς τῆς ἐκμετάλλευσής της γιὰ τὴν ἐπίτευξη θετικῶν οἰκονομικῶν ἀποτελεσμάτων ἦταν πάντοτε ἰσχυρός. Ὅταν μάλιστα οἱ προύχοντες ἀποκοῦσαν, ὡς ὑπενόμιαστές, τὸν ἔλεγχο

ἐπιτόκιο, παρὰ τὶς ἀντιδράσεις τοῦ ἐπιτρόπου ποὺ στά 1793 μάταια ἔφερε τὴ διαφορὰ στὸν μουσουλμάνο χριτῆ. Βλ. S. Petmezaz, *ὁ.π.*, 264 καὶ 405. Γιὰ τὸν I. Πριγγό βλ. Β. Σκουβαράς, «Ἰωάννης Πριγγός, 1725-1789. Ἡ Ἑλληνικὴ Παροικία τοῦ Ἄμστερνταμ, ἡ Σχολὴ καὶ ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ζαγοράς», *Θεσσαλικὰ Χρονικά*, 11 (1964).

τῶν φοροληπτικῶν ἐνοτήτων στίς ὁποῖες ἀνῆκε ἡ κοινότητα, ἡ κοινοτική αὐθεντία ἐσωτερίκευε, ἐν μέρει, τὴν ἀντίθεση πρὸς παλαιότερα ἔθετα ἀντιμέτωπους τὴν κοινότητα τῶν παραγωγῶν καὶ τὸν «ἐννομο» κάτοχο τῶν ἐξωοικονομικῶν δικαιωμάτων ἐπὶ τοῦ πλεονάσματος. "Ἄλλωστε, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ στρώματος τῶν προϋχόντων τὸ διπολικὸ πολιτικὸ παιχνίδι, ὀργανωμένο γύρω ἀπὸ τὴν πάλη γιὰ τὴν κατάκτηση τοῦ ἐλέγχου τῶν κοινοτικῶν θεσμῶν καὶ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ κοινωνικοῦ γοήτρου τῆς νικήτριας ὁμάδας, ὀδηγοῦσε σὲ συμμαχίες καὶ συγκρούσεις πρὸς ἐνέπλεκαν εὐρύτατα συστήματα πελατειακῶν συσσωματώσεων καὶ δημιουργοῦσε συνεχεῖς ἐντάσεις καὶ ρήξεις³⁸. Τὸ σύνολο τοῦ κοινοτικοῦ σώματος καὶ οἱ ὑπερκείμενες ὀθωμανικὲς ἢ ἐκκλησιαστικὲς ἐξουσίες, ὁμόλογης συνήθως φύσης, παῖρναν μέρος στίς ρήξεις αὐτές. Οἱ «φιλολαϊκὲς» καὶ οἱ «τουρκόφρονες» ἠγεσίες ἐνάλλασσαν ρόλους καὶ στελέχη. Συχνὰ μόνον ἀπὸ τύχη διασώθηκε αὐτὴ ἢ ἡ ἄλλη πληροφοριακὴ πηγὴ καὶ κατέγραψε αὐτὸν ἢ τὸν ἄλλο «ἐπώνυμο» προύχοντα σὰν «τουρκόφρονα» καὶ «καταχραστή» τῶν κοινοτικῶν προσόδων ἢ, ἀντίθετα, σὰν «λαϊκὸ» ἠγέτη καὶ «ἀκριβοδίκαιο» διαχειριστή. Ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ μεταξὺ τῶν δύο χαρακτηριστικῶν εἶναι ἐξαιρετικὰ λεπτή³⁹. Ἡ σταθερότητα καὶ ἡ ἀστάθεια τῆς κοινωνικῆς κυριαρχίας τοῦ στρώματος τῶν προεστῶν, ἡ φρόνιμη διοίκηση καὶ ἡ κατάχρηση ἐξουσίας καὶ πόρων ἀποτελοῦσαν τίς δύο ὄψεις τοῦ ἰδίου νομίσματος. Τὸ παιχνίδι τῆς ἐξουσίας στὴν κοινότητα προσδιόριζε καὶ προσδιοριζόταν ἀπὸ τὴν διαχείριση τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν τῆς.

38. Βλ. S. Petmezas, *ὁ.π.*, 185-194.

39. Ἡ περίπτωση τοῦ Ἀργύρη Φιλιππίδη εἶναι χαρακτηριστικὴ. Κοινοτικὸς ταμίης στίς Μηλιῆς στὰ χρόνια 1806-1810 καὶ μέχρι τὸ 1815, κατηγορήθηκε γιὰ κατάχρηση ἐξουσίας καὶ λεηλασία τῶν δημοσίων προσόδων. Οἱ κατηγορίες πρὸς τὸν προσήψαν δὲν εἶναι ἀσυνήθιστες: ὁ δανεισμὸς διόγκωσε τὸ κοινοτικὸ χρέος (τὸ ἀποκαλοῦσαν παλαιὸ χρέος [mukaddem-i borc] σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὰ νεοσυναφθέντα δάνεια, τὸ νέο χρέος) καὶ ἐπιβάρυνε τὴν κοινότητα μὲ ἀυπέρογκα ἐπιτόκια. Γιὰ κάμποσα χρόνια ἡ κοινότητα βρισκόταν σὲ ἀναβρασμό, ἐνῶ, τὸ 1815, ὁ Α. Φιλιππίδης αὐτοεξορίσθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη ὅπου βρισκόταν τόσο ἡ ἔδρα τοῦ ἐμπορικοῦ οἴκου τῶν «Ἀδελφῶν Φιλιππίδη καὶ Δ. Κωνσταντάκη» ὅσο καὶ ἡ προστάτης του Σουλτάνα. Τελικὰ μὲ πολλοὺς συμβιβασμούς, κατασχέσεις, ἐξόδα, παρεμβάσεις ποικίλων ἐξωκοινοτικῶν παραγόντων ἐκκλησιαστικῶν, λαϊκῶν, Ὀθωμανῶν καὶ Ἑλλήνων, ἡ ὑπόθεση διευθετήθηκε λίγο πρὶν τὸν πόλεμο τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας. Στὸ λυτὸ ἔγγραφο ἀρ. 8 τοῦ φακέλου ζ' τῆς βιβλιοθήκης τῶν Μηλιῶν βρισκόματε τὸν κατάλογο τῶν 75 πιστωτῶν τῆς κοινότητος γιὰ τὸ ἔτος 1810. Τὸ συνολικὸ ὕψος τοῦ χρέους ἦταν 83.456 πιάστρα. Ὁκτὼ μόνον πιστωτὲς δὲν ἦταν Ἕλληνες καὶ κάλυπταν τὸ 31,6% τῆς ἀπαίτησης. Στὰ 1806 ἡ ἐξυπηρέτηση τοῦ χρέους, μὲ μέσο ἐπιτόκιο 15%, ἀπορροφοῦσε τὸ 18% τῶν ἐξόδων τοῦ ἐτησίου κοινοτικοῦ ἀπολογισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀνερχόταν σὲ 23.210 πιάστρα. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ λόγος τοῦ ὕψους τοῦ χρέους πρὸς τὸ ὕψος τῶν ἐξόδων πρὸς ἀνέγκητι σὲ 3,6 εἶναι ἰδιαίτερα ὑψηλὸς στὴν περίπτωση τῶν Μηλιῶν. Στὴ Ζαγορὰ ὁ λόγος αὐτὸς δὲν ὑπερέβη ποτὲ τὸ 1,6. Εἶναι, παρ' ὅλα αὐτὰ, δύσκολο νὰ προσδιορίσουμε ἐπακριβῶς σὲ τί ἔγκειται ποιοτικὰ ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς περιπτώσεως τῆς Ζαγοράς καὶ αὐτῆς τῶν Μηλιῶν. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι

πρόκειται για τυπικό αποτέλεσμα τής ρήξης ανάμεσα σε δύο αντιμαχόμενα τμήματα του στρώματος των προυχόντων των Μηλιών. Ἡ διαχείριση τοῦ κοινοτικοῦ χρέους καὶ γενικώτερα τῶν δημοσίων οικονομικῶν τῶν Μηλιῶν ἔγινε τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς διαμάχης αὐτῆς. Βλ. Ν. Πανταζόπουλος, *δ.π.*, 46-48, 72-74 καὶ 76-84· Γ. Θωμᾶς, «Κοινοτικοὶ καυγάδες στὶς Μηλιές τοῦ Πηλίου», *Τρικκαλινά*, 1 (1981), 169-188. Ἀκόμη γιὰ τὸν Α. Φιλιππίδη βλ. Σ. Ἀσδραχάς, «Ἡ οἰκονομία καὶ οἱ νοοτροπίες: ἡ μαρτυρία τοῦ χρονικοῦ τῶν Σερρών, τοῦ Νεκταρίου Τέρπου καὶ τοῦ Ἀργύρη Φιλιππίδη», *Τετράδια Ἐργασίας* (ΚΝΕ/ΕΙΕ), 7 (1984), 104 κ.έ.